

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTATAS
UŽSIENIO KALBŲ STUDIJŲ KATEDRA

Indrė Stanelytė

Studijų programos *Gretinamoji kalbotyra*

II kurso studentė

SAŽINĖS KONCEPTAS LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOSE

Magistro darbas

Darbo vadovas
prof. habil. dr. Aloyzas Gudavičius

Šiauliai, 2015

TURINYS

TURINYS.....	1
ĮVADAS.....	2
1. KONCEPTO SAMPRATA ŠIUOLAIKINĖJE KALBOTYROJE.....	4
2. KONCEPTŲ KALBINĖ RAIŠKA	7
2.1. Leksinės nominacijos.....	7
2.2. Konceptualiosios metaforos.....	9
3. ŽODŽIŲ SAŽINĖ IR CONSCIENCE TURINYS	15
4. SAŽINĖS KONCEPTO RAIŠKA LIETUVIŲ IR ANGLŲ METAFORINIUOSE PASAKYMUOSE	17
4.1.1. SAŽINĖ YRA ŽMOGUS (FIZINĖ BŪTYBĖ).....	17
4.1.2. SAŽINĖ YRA PSICHINĖ BŪTYBĖ	24
4.1.3. SAŽINĖ YRA VISUOMENINĖ BŪTYBĖ	28
4.2. SAŽINĖ YRA GYVŪNAS	33
4.3. SAŽINĖ YRA DAIKTAS	35
4.3.1. SAŽINĖ YRA PREKĖ.....	37
4.3.2. SAŽINĖ YRA PASTATAS.....	38
4.3.3. SAŽINĖ YRA MECHANIZMAS	39
4.4. SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS	40
4.4.1. SAŽINĖ YRA VANDUO.....	41
4.4.2. SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS	42
4.5. SAŽINĖ YRA AUGALAS.....	43
4.6. Sažinės leksikografinių definicijų ir konceptualiųjų metaforų atitiktis	44
4.7. Komunikacinė sažinės konceptualiųjų metaforų vertė	46
IŠVADOS.....	48
LITERATŪRA	50
SUMMARY	53
SANTRAUKA	54

IVADAS

Šiuolaikinėje kalbotyroje daug dėmesio skiriama kalbos ir mąstymo, kalbos ir kultūros ryšiams, kuriuos nagrinėja kognityvinė lingvistika. Jos atstovai pabrėžia, kad kalba negali egzistuoti pati sau, kad ji yra neatsiejama nuo mąstymo. Šios gana naujos koncepcijos įsivyravimas kalbotyroje pakeitė požiūrį į kalbą ir mąstymą, ir į kai kurias kalbotyros sąvokas, pavyzdžiui, žodžio reikšmę, metaforą, ir į pirmą vietą iškėlė koncepto sąvoką. Konceptas paprastai suprantamas kaip pagrindinis mąstymo vienetas.

Kalboje konceptai reiškiami žodžiais, žodžių junginiais, frazeologizmais. Konceptų raiškos tyrinėjimai svarbūs norint atskleisti, kaip ta kalba kalbančioje visuomenėje suprantamas pasaulis, kaip vertinami jo reiškiniai. Ypač daug dėmesio skiriama abstraktiems konceptams, nes kalba yra esminis jų pažinimo instrumentas. Abstrakčių konceptų turinys atsispindi tekstuose, tačiau esmingi koncepto bruožai atsiskleidžia ir konceptualiosiose metaforose. Konceptualiosios metaforos suprantamos kaip mąstymo strategija, kai apie vienus dalykus, paprastai mažiau pažįstamus, sudėtingesnius, mąstome kaip apie kitus, paprastai geriau pažįstamus.

Tyrimo objektas – koncepto SAŽINĖ raiška lietuvių ir anglų kalbose.

Darbo tikslas – išanalizuoti koncepto SAŽINĖ raišką lietuvių ir anglų kalbose, didžiausią dėmesį skiriant metaforiniams pasakymams.

Darbe keliami tokie **uždaviniai**:

1. Susipažinti su pagrindiniais klasikinės konceptualiųjų metaforų teorijos principais.
2. Išanalizuoti žodžio *sažinė* reikšmės aiškinimus leksikografiniuose lietuvių ir anglų kalbų šaltiniuose bei ten pateiktą iliustracinę medžiagą.
3. Sudaryti koncepto SAŽINĖ konceptualiųjų metaforų korpusą, remiantis lietuvių ir anglų kalbų tekstyno medžiaga.
4. Sugretinti bei pateikti koncepto SAŽINĖ raiškos panašumus ir skirtumus lietuvių ir anglų kalbose.

Darbo metodai:

1. Mokslinės literatūros studijos ir terminų apibrėžimas.
2. Konceptualiųjų metaforų analizė – remiantis surinkta medžiaga analizuojami koncepto SAŽINĖ vartosenos pavyzdžiai ir eksplikuojamos konceptualiosios metaforos.
3. Gretinamoji analizė.

Tyrimo šaltiniai: Vytauto Didžiojo universiteto dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (adresas internete: <http://donelaitis.vdu.lt>) ir nacionalinis anglų kalbos tekstynas (British National

Corpus)) (adresas internete: <http://corpus.byu.edu/bnc/>). Tekstynų pasirinkimą lėmė nuostata, kad tekstynuose geriausiai atsispindi realios kalbos vartoseną.

Tyrimo imtis. Tyrimo metu buvo peržiūrėta 3890 lietuvių kalbos tekstyno konkordanso eilučių, kuriose atsispindi žodžiai *sąžinė, sąžinės, sąžinėje, sąžine* bei 1302 konkordanso eilutės, kuriose dominuoja žodis *conscience*. Iš jų sudaryti individualūs 426 lietuvių kalbos ir 312 anglų kalbos SAŽINĖS konceptą reprezentuojančių pavyzdžių korpusai. Žymiai mažesnis anglų kalbos konkordanso eilučių korpusas rodo, kad anglų kalboje žodis *conscience* yra vartojamas daug rečiau, negu lietuvių kalboje.

Tyrimo naujumas. Numatomo mokslinio darbo esmę sudaro koncepto SAŽINĖ tyrimas lietuvių ir anglų kalbose remiantis kognityvinės lingvistikos principais. Pagrindinis tyrimo metodas bus konceptualiųjų metaforų analizė, kuri yra labai svarbi tiriant abstrakčiuosius konceptus. Lietuvių kalbotyroje jau atlikta nemažai abstrakčių konceptų tyrimų, pavyzdžiui, liūdesio, pykčio, proto, sielos, tačiau sąžinės konceptas lietuvių ir anglų kalbose kol kas dar nebuvo tyrinėtas.

Darbo aktualumas. Konceptų tyrimai šiuo metu užima reikšmingą vietą kalbotyroje. Jų aktualumas išplaukia iš antropologiškai orientuotos lingvistikos koncepcijos. Šioje koncepcijoje į kalbą žiūrima ne kaip į autonomiškai funkcionuojantį fenomeną (kas buvo būdinga struktūralistiškai orientuotai lingvistikai), bet kaip į esminį žmogaus dvasinio pasaulio reiškinių, neatsiejamą nuo likusio mentalinio turinio – mąstymo, emocijų, charakterio bruožų ir net nuo praktinės veiklos ypatybių. Ypač daug dėmesio skiriama abstraktiems konceptams, nes kalba yra esminis jų pažinimo instrumentas. Tuo tarpu SAŽINĖS konceptas užima labai svarbią vietą mąstant apie žmogų ir visas jo veiklos sferas. Šio koncepto tyrimas galėtų pasitarnauti psichologams, filosofams, lietuvių ir anglų kalbos mokytojams, dėstytojams ar vertėjams kaip papildoma priemonė, atskleidžianti SAŽINĖS koncepto raiškos ypatumus lietuvių ir anglų kultūrose bei pasaulėvaizdžiuose.

Darbo struktūra. Darbo struktūrą sudaro Įvadas, Teorinė dalis, Praktinė dalis, Išvados, Literatūra, Santrauka, Summary.

Darbo aprobavimas. 2014 m. rudenį buvo sėkmingai atliktas 3 mėnesių trukmės mokslinis tyrimas „Sąžinės konceptas lietuvių kalbos metaforiniuose pasakymuose“ Lietuvos mokslo tarybos vykdomame projekte „Studentų mokslinės veiklos skatinimas“. 8-oje mokslinėje konferencijoje „Pasaulio vaizdas kalboje“ skaitytas pranešimas tema „Sąžinės koncepto raiška lietuvių kalboje“. XIX bakalaurantų ir magistrantų mokslo darbų konferencijoje „STUDENTŲ DARBAI-2015“, skirtoje 140-osioms Povilo Višinskio gimimo metinėms, skaitytas pranešimas tema „Sąžinės koncepto raiška lietuvių ir anglų kalbose“ buvo įvertintas II vietos diplomu.

1. KONCEPTO SAMPRATA ŠIUOLAIKINĖJE KALBOTYROJE

Kognityvinė lingvistika yra gana jauna kalbotyros kryptis, susiformavusi aštunto dešimtmečio viduryje. Kognityvinės lingvistikos specialistų netenkino iki tol vyravęs struktūralistinis požiūris į kalbą kaip sistemiškai sutvarkytų vienetų visumą. Šios krypties atstovai teigė, kad reikšmė yra svarbesnė nei kalbos struktūra. Kognityvistai suformavo naują požiūrį į kalbą, kurio esmę sudaro tai, kad kalba negali egzistuoti pati sau, kad kalba yra neatsiejama nuo mąstymo. Kaip teigia Gudavičius, „kognityvizmas reiškė naujos, poststruktūrinės epochos pradžią kalbotyroje, kurios pagrindinis objektas tapo reikšmė, o ne struktūra“ (Gudavičius 2009, 32). Nemažai XX amžiaus lingvistų pritarė kognityviniam požiūriui, pagrįsdami teiginį, jog kalba yra neatskiriama mąstymo dalis, pavyzdžiui, Wierzbicka teigia, kad „tyrinėti kalbą atskiriant ją nuo mąstymo yra tas pats kas mokyti kelio ženklus turint omenyje ne jų reikšmes, o fizines savybes: svorį, aukštį ar spalvą. Arba nagrinėti akies struktūrą visiškai nekreipiant dėmesio į regėjimo funkciją“ (Wierzbicka 1996, 3). Autorė pabrėžia, kad kalba yra instrumentas, kuris padeda perteikti tam tikras reikšmes .

Naujos disciplinos, t.y. kognityvinės lingvistikos, atsiradimas kalbotyroje pakeitė požiūrį į kai kurių kalbos reiškinių sampratą, pavyzdžiui, kalbos ir mąstymo ryšį, žodžio reikšmę, metaforą. Mes mąstome ne tik sąvokomis, bet ir vaizdiniais, asociacijomis. Matydami, girdėdami, liesdami mes susipažįstame su įvairiais pasaulio reiškiniiais bei daiktais. Ši informacija lieka mūsų sąmonėje, todėl vėliau sutikę tą patį daiktą ar reiškinį mes lengvai jį atpažįstame. Pavyzdžiui, mes gerai žinome, kas yra žolė, todėl išgirdę frazę „žolės spalvos“ lengvai suprantame, kad kalbama apie žalią spalvą. Sąmonėje įvyko sudėtingi procesai, kurie mūsų jutiminį pažinimą perkėlė į mąstymą.

Mūsų mąstymas yra paremtas tam tikrais patirties, pažinimo vienetais, kurie yra vadinami konceptais. Skirtingi autoriai konceptą apibrėžia gana skirtingai. Konceptas kartais suprantamas kaip „mentalinis darinys, atspindintis esminius tautos kultūros fenomenus, abstraktus, kuriuose akumuliuojama tautos samprata apie žmogaus ryšius su žmogumi, visuomene ir pasauliu, tačiau dažniau – kaip žmogaus pažintinės veiklos rezultatas apskritai, kompleksinė informacija apie pasaulio daiktus ir reiškinius“ (Gudavičius 2009, 50). Lakoffas ir Johnsonas (1980) teigia, kad konceptai valdo mūsų mintis bei mąstymą, leidžia suvokti pasaulį, kuriame gyvename. Anot Mikulsko “kognityvinės kategorijos, arba konceptai, yra pažįstančios kasdienės, kitaip dar – buitinės, sąmonės veiklos produktai ir reprezentuoja natūralų mus supančio pasaulio skaidymą” (Mikulskas 2009, 3). Papaurėlytė (2005) apie konceptą kalba kaip apie mąstymo vieneta, esantį žmonių, kalbančių tam tikra kalba, sąmonėje. Vis dėlto akivaizdu, kad konceptas yra daugiareikšmis

ir vienos bendros šio reiškinių esmės nustatyti negalime. Tačiau, išanalizavę mokslininkų apibrėžimus, galime išskirti pagrindinius koncepto bruožus ir ypatybes: konceptai yra mąstymo vienetai, kurie atspindi mūsų kasdienę patirtį ir pažintinę veiklą, jie padeda suprasti mus supančio pasaulio realijas. Konceptai atskleidžia tam tikrą tautos sampratą bei žmonių ryšius su visuomene ir pasauliu. Žinoma, negalime pamiršti, kad konceptų turinys gali būti labai individualus, priklausantis nuo tam tikro konteksto, kalbinės bendruomenės.

Paprastai atlikdami kasdieninius, įprastus darbus mes tarsi daugiau ar mažiau juos darome automatiškai. Tačiau net ir perkeldami daiktus iš vienos vietos į kitą mes mąstome konceptais, tačiau suprasti, kaip jie reiškiasi mūsų sąmonėje yra sudėtinga, nes kiekvienas žmogus nuolat mąsto ir susikuria individualią pasaulio sampratą. O ištirti kiekvieno tam tikros bendruomenės ar kultūros atstovo sąmonėje vykstančius procesus apie pasaulio reiškinius nėra galimybės. Dėl šios priežasties tiriant konceptų raišką didžiausias dėmesys yra skiriamas kalbai, nes kalboje geriausiai atsispindi tam tikros kultūros kalbančiųjų sąmonėje užfiksuota pasaulio samprata.

Konceptai gali būti konkretūs ir abstraktūs. Konkretūs konceptai susidaro jutimų pagalba, vėliau perskaitę ar išgirdę tą konceptą pavadinantį žodį, mintyse sužadiname konkrečius tam tikro daikto ar reiškinių vaizdinius. Šį procesą galime sutapatinti su mažų vaikų pažintiniais procesais, kurie tik pradeda susipažinti ir suprasti aplink supantį pasaulį. Pavyzdžiui, vaikui duodamas obuolys. Visų pirma suaugęs žmogus pasako šio daikto pavadinimą, po to paduoda vaikui į rankas ir leidžia jį ištirti. Vaikas jį liečia, suvokia jo formą, mato – susipažįsta su jo spalvomis, pauosto – pajaučia šio daikto kvapą, galiausiai paragauja – sužino obuolio skonį. Kitą kartą iš įvairių vaisių pirtinės vaikas lengvai atpažins obuolį, nes jau žinos jo skiriamuosius požymius.

Abstraktai paprastai suprantami kaip joslėmis neapčiuopiamas tam tikro daikto ar reiškinių turinys. Abstrakčių konceptų įvairovė yra gana plati. Tai jausmų sfera (meilė, neapykanta, džiaugsmas, liūdesys ir pan.), intelektas (protas, mąstymas), apibendrinti reiškiniai ir veikla (sąžinė, politika, krizė, visuomenė) ir kiti.

Abstraktūs konceptai, tokie kaip TIESA, LIŪDESYS, MĄSTYMAS yra joslėmis neapčiuopiami, todėl norėdami juos suvokti abstraktiems konceptams mes priskiriame konkrečių, joslėmis suvokiamų konceptų požymius. Pavyzdžiui, Lakoffas ir Turneris teigia, kad „kasdien kalbėdami apie konceptą GYVENIMAS mes vartojame tokius pasakymus kaip: Jis visada gyvenime vaidina kvailį, Tokia jo gyvenimo pozicija yra tik kaukė, Jis vaidino nedidelį vaidmenį mano gyvenime“ (Lakoff, Turner, 1989, 21). Vadinasi, norėdami geriau suprasti GYVENIMO konceptą jam priskiriame konkretaus koncepto t.y. SPEKTAKLIO skiriamuosius požymius tokius kaip vaidinimas, kaukė.

Šiame darbe nagrinėjamas SAŽINĖS konceptas taip pat priskiriamas prie abstrakčiųjų konceptų, nes jo negalime nei paliesti, nei užuosti, nei pamatyti. Norėdami išsiaiškinti, kokie konkretūs požymiai yra priskiriami šiam reiškiniui, visų pirma turėtume aptarti, kokiais būdais konceptai gali būti reiškiami kalboje.

2. KONCEPTŲ KALBINĖ RAIŠKA

2.1. Leksinės nominacijos

Kiekvieną dieną mus pasiekia dideli informacijos kiekiai, kuriuos mes bandome suvokti pojūčiais ir protu. Pasaulis sudėtas iš įvairių elementų, kuriais operuodami sąmonėje ir praktinėje veikloje nustatome tam tikrus pasaulio daiktų ir reiškinių ryšius. Šį procesą galima vadinti pasaulio kategorizacija. „Kategorizacija yra natūralus daiktų rūšių ar patyrimo atpažinimo būdas iškeliant vienas ypatybes ir sumenkinant ar paliekant nuošaly kitas“ (Lakoff, Johnson 1980, 163). Pažindami įvairius pasaulio daiktus ir reiškinius juos atskiriame, grupuojame, fiksuojame juos savo sąmonėje. Pastaroji informacija, esanti sąmonėje, susideda iš mąstymo vienetų – konceptų. Todėl, geriausiai šiam procesui apibūdinti tinka terminas – konceptualizacija, kuris atspindi koncepto individualumą. Pasak Papaurėlytės „konceptualizacija yra konceptų formavimas“ (Papaurėlytė 2007, 20).

Formuodami konceptus juos įvardijame, jiems priskiriame pavadinimą, žymėjimą kalboje. Šis procesas vadinamas nominacija. Nominacija suprantama nevienareikšmiškai. „Plačiąja prasme nominacija suprantama kaip įvardijimas, pavadinimas viso to, ką atspindi žmogaus sąmonė kalbinės raiškos priemonėmis“ (Drotvinas 1987, 11). Leksinė nominacija yra labai sudėtingas procesas, kuriame reiškiasi kalbos ir mąstymo ryšiai, žmonių pasaulėvaizdžio samprata, individuali asmens patirtis. Leksinės nominacijos vienetais t.y. žodžiais, žodžių junginiais, frazeologizmais kalboje yra žymimas, fiksuojamas žmogaus mąstomasis turinys – konceptas. Pasak Popovos (2007), „kalbinė nominacija – raktas, atveriantis žmogui konceptą kaip mąstymo vienetą, leidžiantis operuoti juo mąstymo procese. Kalbos ženklą galima palyginti su jungikliu – jis įjungia konceptą mūsų sąmonėje, aktyvuoja jį ir įtraukia į mąstymo procesą“ (cit. pagal Gudavičius 2011, 113).

Įvardindami konceptą konkrečiu žodžiu ar žodžių junginiu mes remiamės asmenine arba visuomenine patirtimi, tam tikra užfiksuota kompleksine enciklopedine informacija, visuomenės sąmonės interpretacija bei santykiu su šiuo objektu ar reiškiniu.

Konceptus įvardyti galime ne tik žodžiais, bet ir frazeologizmais. Frazeologija užima svarbią vietą tiriant konceptų raišką, nes joje dažnai atsispindi senasis, tradicinis pasaulio vaizdas. Tai reiškia, kad frazeologizmai parodo, kaip žmonės supranta tam tikrus, ypač abstrakčius pasaulio reiškinius. Tradiciškai frazeologizmai iš kitų kalbos vienetų išsiskiria specifiniais bruožais, kuriuos skirtingi autoriai pateikia šiek tiek skirtingai. Tačiau daugelis kalbininkų (Barauskaitė 1995, 60; Paulauskas 1977, 6; Marcinkevičienė 2010, 117; Jakaitienė

2010, 281) išskiria pagrindinius tris frazeologizmams būdingus aspektus: reikšmės vientisumą, pastovumą ir vaizdingumą.

Įvardindami konceptus neturėtume dėti lygybės ženklą tarp koncepto ir žodžio reikšmės. Žodžio reikšmė yra tik tam tikra bendriausia koncepto dalis. Pati reikšmė ir žodis egzistuoja kalbančiųjų sąmonėje, todėl šių reiškinų samprata turi būti siejama su žmogaus kalbine veikla. Išgirdęs ar perskaitęs žodį žmogus supranta, kokią daiktų ar reiškinų kategoriją juo pavadinama.

Kalboje vienos kategorijos daiktai ar reiškiniai dažnai įvardijami ne vienu žodžiu, o keliais, taip susidaro įvairūs leksinių ir frazeologinių vienetų rinkiniai. Kitiems užtenka tik vieno žodžio. Kiekviena nominacija atskleidžia skirtingus koncepto bruožus, pavyzdžiui, „*žirgas, kumelis, kuinas, kumeliukas* pabrėžia atskirus koncepto ARKLYS požymius“ (Gudavičius 2009, 51). Kai kurių konceptų leksinė raiška sudaro tam tikras žodžių grupes, pavyzdžiui, „LIŪDESIO koncepto atstovų grupė turėtų atrodyti taip: liūdesys, depresija, gedulas, graudulys (graudingumas), ilgesys, melancholija, nostalgija, nusiminimas, nuobodulys, sielvartas, širdgėla“ (Papaurėlytė 2003, 106).

Kalboje koncepto raiška gali būti ir labai neišplėtotą, kai vienas konceptas pavadinamas vienu žodžiu, ir kitų šio reiškinio įvardijimų kalboje nėra. Pavyzdžiui, SAŽINĖS konceptas kalboje nėra diferencijuojamas. Tai universali, vienetinė leksinė nominacija. Siauresnės apimties leksinė nominacija dažniausiai būdinga ir kitiems abstraktams.

Žvelgiant į SAŽINĖS konceptą nominacijos požiūri negalime matyti jo vertinimo, nes žodis *sąžinė* neturi vertinančių vedinių, neįmanoma pridėti priesagų, kurios dažnai atspindi tam tikrą vertinimą. Pavyzdžiui, priesagos -el- (vaikelis), -yt- (mergytė), -ut- (saulutė), žodžiams suteikia mažybinį, teigiamą vertinimą. Priesagos -iūkšt- (berniūkštis), -ėz- (vaikėzas) suteikia neigiamą vertinimą. Šių bei kitų priesagų prie žodžio *sąžinė* pridėti negalime. Norėdami išsiaiškinti SAŽINĖS bei kitų vienetinių abstraktų vertę tam tikroje kalboje, turėtume remtis kita konceptų raiškos priemone – konceptualiąja metafora. Šio reiškinio svarba ir esmę konceptų tyrinėjimuose aptarsime kitame skyriuje.

2.2. Konceptualiosios metaforos

Labai svarbią vietą abstrakčių konceptų kalbinėje raiškoje užima metaforos. „Tradiciškai metafora suprantama kaip vieno daikto, reiškinio pavadinimo perkėlimas pagal kokį nors požymį, funkcijos ir tiesiog įspūdžio panašumą kitam daiktui ar reiškiniui pavadinti“ (Gudavičius 2009, 114). Metafora kaip poetinės išraiškos priemonė, kuri paryškina tam tikrą mintį. Metafora – tarsi ypatingas, nepaprastas bei nekasdieninis kalbos elementas, kalbos puošmena. Todėl didžioji dalis kalbėtojų mano, jog jie puikiai susikalbėtų ir be metaforų. Kaip priešpriešą šiam požiūriui anksčiau minėta kognityvinė lingvistika įtvirtino naują metaforos sampratą.

Lakoffas ir Johnsonas (1980) rašė, jog metafora yra ne tik neatsiejama nuo mūsų kasdienio gyvenimo bei kalbos, bet kartu yra susijusi ir su mūsų mąstymu bei elgesiu. Mūsų mąstymas iš esmės yra metaforinio pobūdžio. Metaforinio mąstymo esmę sudaro dvi struktūros:

1. Ištakos sritis (source domain) – konkreti žmogaus patirtis, žinios, kuriomis mes remiamės bandydami suvokti abstraktą. Ištakos sritis dar gali būti skirstoma į a) kūniškos patirties ir b) kultūrinės patirties sritis.

2. Tikslas sritis (target domain) – konceptas apie kurį galvojame, tai – ką turime omenyje.

Mąstymo ištakos ir tikslo sričių sąveika vadinama metaforizacijos procesu. Metaforizacijos rezultatas – konceptualioji metafora. Konceptualioji metafora viena iš dažniausiai minimų temų kognityvinėje lingvistikoje. Kalbėdami dažnai net nepastebime, kad mūsų kalboje – gausu konceptualiųjų metaforų, kuriomis mes suprantame ne tik konkrečius, bet ir abstrakčius konceptus. Tam, kad lengviau suprastume abstrakčius konceptus, paprastai jiems priskiriame konkrečių, mums gerai pažįstamų konceptų savybes.

Lakoffas ir Johnsonas (1980) skiria trijų tipų metaforas: struktūrines, erdvinės ir ontologines. Struktūrinėse metaforose tam tikri konkretaūs koncepto bruožai labai aiškiai suteikiami abstrakčiajam, pavyzdžiui, vilčiai apibūdinti imamos kai kurios ugnies savybės: viltis rusena, plazda, blėsta. Erdvinės metaforos įkūnija trimatį erdvės suvokimą. Šio tipo metaforose ryškiausiai atsispindi mūsų kultūrinė ir fizinė patirtis. Pavyzdžiui, drąsos, pasitikėjimo savimi raiška turi elementą aukštyn: aukštyn galvą. Ontologinės metaforos abstraktams suteikia objekto ar substancijos pavidalą, sudaiktina, sumedžiagina juos. Suvokus įvykius, veiksmus, idėjas kaip daiktus, palengvėja jų įžodinimas, jų savybių raiška. Taip abstraktus galima apibūdinti kaip dalykus, turinčius dydį, formą, svorį ir kitų konkrečių savybių, pavyzdžiui, didelė laimė, mažas nesusipratimas. Ontologiškai metaforizuotą abstraktą suvokiame kaip daiktą apskritai, per vieną ar kitą jo daiktiškumą liudijančią savybę (Marcinkevičienė 2010, 95).

Vis dėlto atskirti struktūrinės ir ontologinės metaforas yra sudėtinga, nes abiem atvejais abstrakčiam konceptui yra priskiriamos konkrečių konceptų savybės, jiems yra suteikiamos konkretaus objekto pavidalas, ypatybės bei bruožai. Toks metaforų skirstymas yra kritikuojamas kitų kalbininkų, kurie teigia, kad Lakoffo ir Johnsono klasifikacijoje nėra jokio vieningo kriterijaus, pagal kurį būtų galima suskirstyti metaforas.

Skirtingose kalbose metaforos gali būti labai savitos, o jų vartojimas gana įvairus. Tačiau kyla klausimas, ar skirtingose kalbose yra tik specifinės metaforos, paremtos kultūrine žmonių patirtimi? Ar nėra universalių metaforų, nes bendraudami su kitos kalbos atstovais mes juos puikiai suprantame? Į šį klausimą atsako konceptualiųjų metaforų teorija.

Alversonas (1994) ištyrė, kad konceptualioji metafora LAIKAS YRA ERDVĖ (TIME IS SPACE) yra nustatyta tokiose skirtingose kalbose, kaip anglų, mandarinų (kinų), hindi bei sesoto. Daugelis kitų lingvistų taip pat pritaria, kad tam tikros konceptualiosios metaforos gali būti randamos įvairiuose skirtingose kalbose bei kultūrose. Pavyzdžiui, Yu (1995) darbuose teigiama, kad konceptualioji metafora LAIMĖ YRA KRYPTIS AUKŠTYN (HAPPINESS IS UP) atsispindi ne tik anglų, bet ir kinų kalboje. Sweetseris (1990) teigia, kad konceptualioji metafora MINTYS YRA KŪNAS (MIND IS THE BODY) yra dažniausiai sutinkama daugelyje europiečių kalbų ir gali pretenduoti į beveik universalios metaforos statusą. Iš pateiktų pavyzdžių matome, kad skirtingose kalbose vyrauja tos pačios konceptualiosios metaforos, tačiau jokių būdu negalime tvirtai teigti, kad tai yra universalios metaforos. Tokio tipo metaforas galėtume pavadinti beveik ar galimai universaliomis metaforomis.

Įdomu, kaip tokios pat konceptualiosios metaforos gali egzistuoti visiškai skirtingose kalbose ir kultūrose. Mokslininkai bandydami atsakyti į šį klausimą pateikia tris prielaidas: 1) skirtingos kalbos sukūrė tokias pat metaforas atsitiktinai; 2) kalbos perėmė konceptualiąsias metaforas vienos iš kitų; 3) yra tam tikri universalūs dėsniai, kurių pagrindu yra kuriamos konceptualiosios metaforos skirtingose kalbose (Kövecses 2010, 199).

Vis dėlto pirmosios dvi prielaidos yra mažiausiai tikėtinos, nes atsitiktinumo būdu gali būti sukurtos tik kelios, o ne keliasdešimt vienodų konceptualiųjų metaforų. Remiantis aukščiau pateiktais pavyzdžiais akivaizdu, kad kalbos priklauso skirtingoms kalbų šeimoms ir vystėsi nepriklausomai viena nuo kitos. Taigi, atrodo, kad tinkamiausias atsakymas yra susijęs su tam tikra universalia kūniška patirtimi, kuria remiantis yra kuriamos metaforos.

Metaforų universalumas yra siejamas su įkūnijimo (embodiment) teorija. Tai vienas iš konceptualiųjų metaforų teorijos pagrindų. Įkūnijimo teorijos šalininkai teigia, kad fizinė patirtis yra pagrindinis reiškinys, leidžiantis suprasti aplink mus supantį pasaulį. Lakoffas ir Johnsonas teigia, kad įkūnijimas, t. y. žmogaus kūnas ir fizinė patirtis yra universalūs dalykai, ir iš čia išplaukia universalus konceptualiųjų metaforų pobūdis. Tačiau daugelis lingvistų kritikuoja

įkūnijimo teoriją. Pavyzdžiui, Kövecses (2010) teigia, kad įkūnijimo teorija susideda iš keleto komponentų, kurie gali būti pabrėžiami arba praleidžiami skirtingose kalbose bei kultūrose. Anot autoriaus, metaforos priklauso ir nuo fizinės patirties ir nuo specifinio kultūrinio konteksto, kuriame jos yra vartojamos. Kontekstas gali būti veikiamas įvairių fizinių, socialinių, kultūrinių krypčių bei susidėti iš skirtingų komponentų, kurie daro įtaką metaforinei konceptualizacijai.

Vadinasi, kai kurios metaforos turi universalų pobūdį ir yra siejamos su įkūnijimo teorija, o kai kurios yra specifinės, būdingos tik tam tikrai kalbinei kultūrinei bendruomenei.

Visuotinai pripažįstama, kad konceptualiosios metaforos yra mentalinis reiškinyss ir jo negalime suvokti tiesiogiai. Tiesiogiai suvokiame tik metaforinius pasakymus. Tačiau konceptualiųjų metaforų tyrimo metodologija nėra labai aiškiai apibrėžta. Dėl to dažnai sulaukia nemažai kritikos ir ginčų. Konceptualiųjų metaforų teorijos pasekėjai remdamiesi savo minčių leksikonu bei informacija, rasta tam tikros kalbos žodynuose, intuityviai formuoja konceptualiąsias metaforas. Pavyzdžiui, jeigu žodyne žodžio *virtu* viena iš reikšmių yra „būti labai piktam“, *sprogti* gali reikšti „nesusivaldyti dėl pykčio“ arba *verdantis pykčiu* – „labai greitai netekti kantrybės supykus“, tuomet konceptualiųjų metaforų teorijos šalininkai teigia, kad yra konceptualioji metafora PYKTIS YRA KARŠTAS SKYSTIS ESANTIS TALPYKLOJE (Lakoff & Kövecses, 1987). Kritikai pastebi dvi pagrindines konceptualiųjų metaforų metodologijos problemas: 1) tradicinės Lakoffo ir Johnsono teorijos šalininkai intuityviai nustato, kurie pasakymai yra metaforiški ir 2) ne visada atsižvelgia į tai, kurie metaforiniai posakiai yra vartojami natūralioje kalboje. Kitaip tariant, svarbu sukurti patikimą metodologiją, kuri padėtų lengviau atpažinti metaforinius pasakymus ir jų ieškoti dabartinės kalbos tekstuose.

Kövecses (2008) pateikia tris metaforų egzistavimo lygius: super-individualus, individualus ir sub-individualus. Anot autoriaus, super-individualiajame lygyje mes randame nekontekstinius metaforinius lingvistinius pasakymus, pavyzdžiui, žodynuose, kuriais remiantis galime formuoti konceptualiąsias metaforas. Individualiajame lygyje konkretūs kalbėtojai vartoja konkrečius metaforinius pasakymus tam tikrose kalbinėse situacijose, kalbėdami apie tam tikrą tikslo konceptą. Sub-individualiajame lygyje metaforos turi kūnišką ir/ar kultūrinį pagrindą. Šie mokslininko išskirti lygiai padeda ne intuityviai, bet sistemiškai nustatyti metaforinius pasakymus.

Svarbu pabrėžti, kad tradicinės Lakoffo ir Johnsono teorijos šalininkai pateikia skirtingus konceptualiųjų metaforų analizės būdus. Vienu atveju metaforų analizė atliekama „iš viršaus į apačią“ (top-down). Analizės esmė yra iš nedidelio kiekio konteksto neturinčių pavyzdžių suformuoti konceptualiąsias metaforas ir analizuoti jų vidinę struktūrą (požymių perkėlimą, atsiradimo priežastis ir pan.). Dėmesio centre atsiranda pati konceptualioji metafora kaip

(hipotetinė) aukštesnio lygmens kognityvinė struktūra. Kaip priešpriešą šiai analizei Kövecses siūlo kitos krypties - „iš apačios į viršų“ (bottom-up) analizės būdą. Analizuojant metaforas „iš apačios į viršų“ yra apžvelgiamas didelis metaforinių pasakymų kiekis (tekstynas), metaforiniai pasakymai yra identifikuojami pagal nustatytas taisykles, analizuojama jų raiška kontekste (semantika, struktūra, pragmatika, estetika ir pan.) ir po tokios daugiakopios procedūros formuluojama konceptualioji metafora. Tokio tipo analizėje didžiausias dėmesys yra skiriamas kalbai ir kalbinei metaforai bei jų raiškai apibrėžtame kontekste (Kövecses 2008, 170). Šiame darbe konceptualiosios metaforos yra analizuojamos laikantis Kövecses siūlomo metaforų analizės principo „iš apačios į viršų“.

Tirdami abstrakčiuosius konceptus negalime pasikliauti tik intuicija ir formuluoti konceptualiąsias metaforas savo nuožiūra. Papaurėlytė (2013) teigia, kad „tiriant su abstrakčiais fenomenais siejamus konceptus ypač informatyvūs yra metaforiniai modeliai. Metaforinis modelis – kalbos vartotojų sąmonėje funkcionuojanti ryšio tarp konkretaus ir abstraktaus konceptų sferų schema, kurią galima pavaizduoti formule X yra Y, pavyzdžiui LAISVĖ yra PREKĖ, LAISVĖ yra GYVŪNAS. Santykis tarp formulės komponentų suvokiamas ne kaip sutapatinimas, bet kaip panašumas“ (Papaurėlytė 2013, 223). Remdamiesi autorės pateikta formule, galime teigti, kad labai svarbią vietą metaforų klasifikacijoje (ypač kalbant apie abstraktus) užima ištakos sritis. Skirtingi autoriai skirtingai klasifikuoja ištakos sritis, todėl vieningos klasifikacijos pateikti neįmanoma, tačiau galime aptarti kai kurių autorių pateiktas klasifikacijas. Kövecses (2002, 18), tyrinėdamas dažniausiai pasitaikančias ištakos sritis bei remdamasis savo surinkta bei žodynuose pateikta informacija, pateikia tokią ištakų srities klasifikaciją: ŽMOGAUS KŪNAS; SVEIKATA IR LIGA; GYVŪNAI; AUGALAI; PASTATAI IR JŲ DALYS; MAŠINOS IR ĮRANKIAI; ŽAIDIMAI IR SPORTAS; PINIGAI IR EKONOMINĖS TRANSAKCIJOS; MAISTO GAMINIMAS IR MAISTAS; KARŠTIS IR ŠALTIS; ŠVIESA IR TAMSA; JĖGOS; JUDĖJIMAS IR KRYPTIS.

Ši klasifikacija atrodo nebloga, bet vis dėlto galime pastebėti keletą netikslumų. Pavyzdžiui, ištakos sritis JUDĖJIMAS IR KRYPTIS apima bet kokią judėjimą iš taško A į tašką B, tačiau ar ŽMOGAUS KŪNAS, GYVŪNAI, MAŠINOS negali judėti? Ir kaip tuomet reikėtų atskirti šių ištakos sričių skiriamuosius požymius? Taip pat reikėtų pastebėti, kad kai kurios ištakų sritys yra būdingos tik žmogui, pavyzdžiui, ŽAIDIMAI IR SPORTAS, MAISTO GAMINIMAS IR MAISTAS, todėl jas reikėtų apibendrinti ir išskirti bendrą ištakos sritį ŽMOGUS, o pastaruosius (ŽAIDIMAI IR SPORTAS, MAISTO GAMINIMAS IR MAISTAS) užsiėmimus kaip ištakos srities variantus.

Konceptualiųjų metaforų žodyno autoriai (2014) „Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse“ pateikia kitokią konceptualiųjų metaforų ištakos sričių ideografinę schemą:

1. NEGYVASIS PASAULIS

1.1. GAMTA

1.1.1. DANGAUS KŪNAI

1.1.2. ŽEMĖ

1.1.3. VANDUO

1.1.4. REIŠKINIAI

1.1.5. ERDVĖ

1.2. DAIKTAI

1.2.1. MAISTAS

1.2.2. PASTATAI

1.2.3. MECHANIZMAI

1.2.4. TRANSPORTAS

2. AUGALAI

3. GYVŪNAI

3.1. NAMINIAI GYVŪNAI

3.2. LAUKINIAI GYVŪNAI

4. ŽMONĖS

4.1. ŽMOGUS KAIP FIZINĖ BŪTYBĖ

4.1.1. KŪNAS

4.1.2. SVEIKATA

4.1.3. VEIKSMAI

4.2. ŽMOGUS KAIP PSICHINĖ BŪTYBĖ

4.3. ŽMOGUS KAIP VISUOMENINĖ BŪTYBĖ

4.3.1. ŠEIMA

4.3.2. VISUOMENĖ

4.3.2.1. DARBAS

4.3.2.1.1. VERSLAS

4.3.2.2. LAISVALAIKIS

4.3.2.2.1. ŽAIDIMAI

4.3.2.3. ŠVIETIMAS. MOKSLAS

4.3.2.4. MENAS

4.3.2.5. SPORTAS

4.3.2.6. KARAS

4.3.2.7. NUSIKALTIMAI

4.3.3. ISTORIJA

5. ANTGAMTINIS PASAULIS

5.1. RELIGIJA

5.2. MITOLOGIJA

Anot autorių, „bet kuris realus ar įsivaizduojamas pasaulio darinys patenka į vieną *scala naturae* (Didžioji Būties Grandinė) sritį, pradedant nuo žemiausios pakopos: *Negyvoji gamta, Augalai, Gyvūnai, Žmonės, Antgamtinis pasaulis*. Aukščiausioji pakopa paprastai įvardijama kaip Dievo (Dievybių) sritis. Ją autoriai pakeičia į labiau apibendrintą Antgamtinio pasaulio sritį, nes daugelio metaforų ištakos sritis yra anaipol ne dievybės, bet tamsiosios jėgos, chtoninio pasaulio atstovai, mitologija. Toliau kiekviena *scala naturae* pakopa gali būti skaidoma remiantis buitine vidutinio kalbėtojo samprata, kuri nebūtinai turi atitikti mokslinį pasaulio vaizdą. *Žmonių* pakopoje yra skiriamas ne tik fizinis žmogus, bet taip pat šeima, visuomenė, kalba, įvairios veiklos sritys. Į *Negyvosios gamtos* pakopą patenka visa negyvoji gamta – žemė, kūnai, fiziniai reiškiniai, erdvė ir pan. Kiekvienos sferos klasifikacijos detalumas priklauso nuo jos kaip konceptualiųjų metaforų ištakos srities produktyvumo” (Būdvytytė-Gudienė, Gudavičius, et.al 2014, 37).

Formuluojant konceptualiąsias SAŽINĖS metaforas darbe buvo remtasi šia konceptualiųjų metaforų ištakos sričių ideografinė schema.

3. ŽODŽIŲ SAŽINĖ IR CONSCIENCE TURINYS

Reikšmė ir konceptas nėra sinonimiškai vartojami terminai. Žinoma, reikšmė ir konceptas yra vienas su kitu glaudžiai susiję reiškiniai. „Reikšmė susidaro todėl, kad žmogaus sąmonėje atsispindi tai, kas egzistuoja pasaulyje ir ką galima ar reikia išreikšti kalbos priemonėmis“ (Jakaitienė 2010, 47), o konceptai atspindi pasaulyje esančius ir vykstančius reiškinius.

Kadangi šiame darbe SAŽINĖS konceptas bus nagrinėjamas dviejuose – lietuvių ir anglų kalbose, todėl ir šio žodžio reikšmės bus pateiktos iš abiejų kalbų šaltinių.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas žodį *sąžinė* apibrėžia kaip „dorovinio atsakingumo už savo poelgius jautimas, jų vertės įsisąmoninimas“ ir pateikia šiuos iliustracinius pavyzdžius: *Sąžinės balsas. Sąžinės laisvė. Žmogus be sąžinės. Jį sąžinė graužia* ir pan (<http://dz.lki.lt/>). Lietuvių kalbos žodynas pateikia tris reikšmes. Pirmoji – *sąžinė* tai „protinis ir emocinis savo veikslių įvertinimas pagal istoriškai susiformavusias moralės normas“, pavyzdžiui, *Sąžinė yra lyg koks kelrodis, padedantis žmogui išvengti amoralių poelgių*. Antroji reikšmė – žinojimas, mokėjimas (*Su sąžine padarė*) ir trečioji – susižinojimas (*Vagių sąžinė*) (<http://lkz.lt/startas.htm>). Remiantis žodynų definicijomis galime teigti, jog sąžinė visų pirma yra dorovinis jausmas, tam tikrų veikslių įvertinimas remiantis moralės normomis. Moralės normos – elgesio taisyklės, nusistovėjusios visuomenėje pagal jos žmonių požiūrį į gėrį ir blogį, teisingumą, pareigą, garbę. Tai kultūros sandaros elementas, stabilizuojantis visuomeninę sistemą, susiformavęs keičiant tradicijas ir kategoriškumus, atitinkantis konkrečios kultūros ir laikmečio moralės supratimą (http://lt.wikipedia.org/wiki/Moral%C4%97s_norma). Iš dalies galime teigti, jog lietuvių kalboje *sąžinė* atspindi visuomenės požiūrį į moralės normas.

Taigi, pagal lietuvių kalbos žodynų definicijas *sąžinė* yra ne tik moralės normų atspindys, bet ir pati veikia kaip moralinių veikslių sergėtoja liečianti įvairiausias gyvenimo sritis.

Anglų kalbos žodynas „Oxford Advanced Learner’s Dictionary“ pateikia tris žodžio *conscience* (*sąžinė*) reikšmes: 1. the part of your mind that tells you whether your actions are right or wrong (dalis minčių, kurios pasako ar jūsų poelgiai yra teisingi ar klaidingi), pavyzdžiui, *to have a clear/guilty conscience* (= to feel that you have done right/wrong (jausti, kad pasielgėte teisingai arba klaidingai)). 2. a guilty feeling about something you have done or failed to do (kaltės jausmas dėl to, ką padarėte ar nepasisėkė padaryti), pavyzdžiui, *She was seized by a sudden pang of conscience*. 3. the fact of behaving in a way that you feel is right even though this may cause problems (tai toks elgesio būdas, kai atrodo, jog elgiatės teisingai, nors ir tai gali sukelti problemas), pavyzdžiui, *freedom of conscience* (= the freedom to do what you believe to be right). Kitas „Collins Cobuild English Dictionary“ žodynas rašo, kad *conscience* yra: 1. the

sense of right and wrong that governs a person's thoughts and actions (teisybės ir neteisybės jausmas, kuris valdo žmogaus mintis ir elgesį). 2. regulation of one's actions in conformity to this sense (žmogaus elgesio taisyklės susijusios su jausmais). 3. a supposed universal faculty of moral insight (tariamasis, universalus moralinių išvalgų sugebėjimas). 4. conscientiousness; diligence (sąmoningumas, stropumas). 5. a feeling of guilt or anxiety (kaltės arba nerimo jausmas). „Merriam-Webster: Dictionary and Thesaurus“ žodynas išskiria 5 žodžio *conscience* reikšmes: 1. the sense or consciousness of the moral goodness or blameworthiness of one's own conduct, intentions, or character together with a feeling of obligation to do right or be good (Dorovės ir kaltės jausmo suvokimas už savo poelgius, ketinimus bei charakterio pareigos jausmus elgtis ir būti geram.); 2. a faculty, power, or principle enjoining good acts (sugebėjimas, jėga ar principas mėgautis geru elgesiu); 3. the part of the superego in psychoanalysis that transmits commands and admonitions to the ego (superego dalis psichoanalizėje, kuri perduoda įsakymus ir perspėjimus mąstančiam subjektui.); 4. conformity to what one considers to be correct, right, or morally good (atitikimas to kas mano, jog yra teisingas, teisingas ar doras.); 5. sensitive regard for fairness or justice (jausmas susijęs su teisingumu ar teisybe). „The Chambers Dictionary“ teigia, kad *conscience* yra „the moral sense of right and wrong that determines someone's thoughts and behaviour“ (moralinis gėrio ir blogio jausmas, kuris sąlygoja žmogaus mintis ir elgesį) ir pateikia kelis idiomatinius pasakymus: in all conscience: by any normal standard of fairness (įprastu standartiniu sąžiningumu, teisingumu) ; on one's conscience making one feel guilty (priversti kažką jaustis kaltu).

Taigi, anglų kalboje žodis *conscience* daugiau tapatinamas su žmogaus moralės jausmu, kuris skiria teisybę nuo neteisybės, kitaip tariant žmogaus elgesio vadovas. Jei jūsų SAŽINĖ kalta, jūs jaučiatės kaltas dėl kažko, ką padarėte neteisingai. Jei jūs turite švarią SAŽINĖ – vadinasi nesijaučiate kaltas, nes žinote, kad viską padarėte teisingai.

Darbe laikomasi nuomonės, kad žodynai pateikia vidutiniam kalbos vartotojui suprantamą žodžio reikšmę.

4. SAŽINĖS KONCEPTO RAIŠKA LIETUVIŲ IR ANGLŲ METAFORINIUOSE PASAKYMUOSE

4.1.1. SAŽINĖ YRA ŽMOGUS (FIZINĖ BŪTYBĖ)

Lietuvių ir anglų kalbose SAŽINĖS konceptui dažniausiai priskiriamos ŽMOGAUS KAIP FIZINĖS BŪTYBĖS charakteristikos. Šios ištakos srities analizė leidžia skirti tokias konceptualiąsias metaforas: SAŽINĖ YRA KŪNAS, SAŽINĖ YRA LIGA/SVEIKATA, SAŽINĖ YRA LIGONIS, SAŽINĖ YRA VEIKIANTIS ŽMOGUS.

Metaforiniame modelyje SAŽINĖ YRA KŪNAS išryškėja kelios žmogaus kūnui būdingos savybės. SAŽINĖ gali turėti atskirus kūno organus, pavyzdžiui, *akis, balsą, širdį, odą*:

- (1) *Tačiau sažinės akis atsivėrė.*
- (2) *Atsirado mat vaikščiojantis sažinės balsas.*
- (3) *Nebent žudiką trenktų infarktas, nebent saulė, kybanti danguje lyg elektrinė lėkštė, savo šaltu spinduliu pervertų žudiko sąžinę.*
- (4) *O šių tik sažinė išstatuota, jų paviršius švarutėlis.*

Pastarojo tipo metaforos atskleidžia tam tikrą žmonių požiūrį į SAŽINĖS konceptą. Lietuviai SAŽINĖ tapatina su savimi, ji artima žmogui, todėl turi paties žmogaus pavidalą: akis, balsą, širdį, odą.

Anglų kalboje metaforinis modelis SAŽINĖ YRA KŪNAS kur kas retesnis negu lietuvių kalboje. Anglų kalboje SAŽINĖ turi vienintelį žmogaus kūno organą – *balsą (voice)*:

- (5) *The voice of conscience is thundering in his soul and he stands before this huge crowd of people.*

Dažnai kalbant apie SAŽINĖ lietuvių kalboje jai yra priskiriamos konkrečiai neįvardinto žmogaus organo savybės, tačiau iš veiksmožodžių *pajauti, patirti* galime suprasti, jog kalbama apie kūną:

- (6) *Nors po valandėlės jau gailėjaus, pajutau sąžinės dilgtelėjimą.*
- (7) *Žinojimo nėra, tikėjimas pagrįstas manymu, tikėjimas nebe išgyvenamas, o manomas, sažinė nebe jaučiama, o manoma, manymas tapo mūsų orientavimosi kompasu.*
- (8) *Tad ar patirs jų sąmonė ir sažinė kokį nors diskomfortą?*

Pagrindinę veiksmožodžio *jausti* reikšmė yra „justi išorinius ir vidinius dalykus“, o veiksmožodžio *patirti* reikšmė – „išsiaiškinti, sužinoti, įgyti žinių“ (Lietuvių kalbos žodynas, <http://www.lkz.lt/startas.htm>). Šie veiksmožodžiai yra daugiareikšmiai, nes *jausti* galime ne tik konkrečius objektus, pavyzdžiui, prisilietimus, įvairius daiktus, bet ir abstraktus, pavyzdžiui,

meilę, pyktį, skausmą. Skausmą dažniausiai jaučiame, kai susižeidžiame ar sergame. Iš pateiktų pavyzdžių (6), (7), (8) galime suprasti, kad dažniausiai jaučiamas tam tikras nemalonus vidinis jausmas, skausmas. Todėl, šiuo atveju laikomasi nuomonės, kad lietuviai apie SAŽINĘ mąsto kaip apie kažkokį žmogaus organą, kuris gali skaudėti.

SAŽINĖ kaip ir žmogus gali pati savarankiškai gyventi:

(9) *Aš juos nuraminau pasakydamas, kad gera prekė pati save giria, o mano sažinė gyvena šiame viešbutyje, 409-ajame kambaryje.*

Galima pastebėti, kad savarankiškai gyventi gali ne tik žmonės, bet ir visi gyvi organizmai, tačiau kaip matome iš pavyzdžio (9) SAŽINĖ gyvena viešbutyje. Taigi, gyventi tam tikrame kambaryje, o tuo labiau viešbutyje gali tik žmogus.

Anglų kalboje SAŽINĖ taip pat gali egzistuoti, yra gyva (*alive*):

(10) *Conscience, in fact, is still alive in this world.*

Pasaulyje nėra nė vieno amžinai egzistuojančio ir gyvenančio daikto ar sutvėrimo. Taigi, jeigu SAŽINĖ gali gyventi, vadinasi ji ir *miršta*:

(11) *Bet saugokitės gyvųjų, kurių sažinė jau mirusi – jie labai pavojingi.*

(12) *Pasistengiama, kad visos moralinės cenzūros formos – kaltinantis istorikų, žurnalistų, politikų pirštas, taip pat asmens sažinės agonijos – kiek tik įmanoma būtų aiškinamos kaip įmantrios primityvių tabu versijos.*

Remiantis pavyzdžiais, galime teigti, kad SAŽINĖ tarsi labai svarbi žmogaus kūno dalis, kurios egzistavimas yra naudingas, nes jei SAŽINĖ *miršta* pradeda kilti įvairios problemos, grėsti pavojai.

Be pagrindinių – gyvenimo ir mirties savybių, SAŽINEI priskiriamos ir kitos fizinės savybės, kurios žmogaus kūnui suteikia energijos bei padeda normaliai funkcionuoti organizmui, t. y. *miegas ir pabudimas*:

(13) *Geri draugai, geros knygos ir mieganti sažinė – štai idealus gyvenimas.*

(14) *O gal taip bunda sažinė drauge su kūno rąžuliu?*

Taip pat kaip ir lietuvių kalboje, anglų kalboje SAŽINĖ *miega* ir ją galima *pažadinti (rouse)*:

(15) *John Pilger's TV film last week has roused the conscience of the British people in a way that politicians like us have failed.*

SAŽINĖ dažniausiai pabunda, kai asmuo bando padaryti kažką negero:

(16) *Mūsiškiui Pipynei sažinė visada nubusdavo, kai jis, norėdamas prisitaikyti prie nepriklausomo gyvenimo ir kapitalizmo, ką nors netinkamo padarydavo.*

Paprastai jei SAŽINĖ *miega*, leidžiama jai pabusti pačiai, nes arba ją *pažadinti* yra sunku, arba pavojinga:

(17) *Ir padarei tai tik todėl, kad niekas nepažadintų sažinės, kai gyvenimą pragaru verti!*

(18) *Tad kaip tu tą švariausią, nekalčiausią sąžinę pažadinsi?*

Kaip ir kiekvienas gyvas organizmas galintis gyventi ir atlikti kitas fizines funkcijas SAŽINĖ geba augti, vystytis ir bręsti:

(19) *Sąžinė yra auganti, bręstanti ir glaudžiai susijusi su asmenybe.*

(20) *Psichologai (Karl ir Charlotte Buchler) savo tyrinėjimais įrodė, kad vaiko sąžinė sparčiai vystosi nuo 3 m.*

(21) *Krikščionio sąžinė bręsta per nuolatinį kuo glaudžiausią ryšį.*

Pavyzdžiuose pateikti požymiai remiantis kontekstu yra priskiriami žmogui. Pavyzdyje (19) kalbama apie asmenybę, (20) – apie vaiką ir (21) kalbama apie krikščionį.

Anglų kalboje daugiau savybių, kurios apibūdina SAŽINĘ kaip KŪNĄ, neišryškėjo.

Konceptualiųjų metaforų modelyje SAŽINĖ YRA LIGA/SVEIKATA lietuvių kalboje aktualizuojami su ligomis ar net epidemijomis susiję požymiai ar simptomai, pavyzdžiui:

(22) *Neseniai pasireiškė grėsmingi sąžinės simptomai;*

(23) *Bėda tik, kad krikščionis sąžinės ligonis, kolūkinės santvarkos įvedikas;*

(24) *Kovodama su savo pačios šizoidinės sąžinės demonu;*

(25) *Degradavusius asmenis, kurių smegenys buvo pragertos, kūnas palieges, sąžinė atrofavusis, savisaugos instinktas nusilpęs.*

(26) *Sąžinės graužatis jau plito tarsi užkratas.*

SVEIKATOS ištakų srityje išryškėja ir kita konceptualioji metafora – SAŽINĖ YRA LIGONIS, kuris sunkiai serga arba liga jau stipriai progresavusi, plg.:

(27) *Tai liudija jo sunkią sąžinės būklę.*

(28) *Mažai tesirūpina tiesos ir gėrio ieškojimu ir [...] sąžinė beveik apanka dėl nuolatinio skendėjimo nuodėmėse.*

Kartais nuo SAŽINĖS ligų yra bandoma gydytis, ieškoma vaistų:

(29) *Gal tik aš vienas galiu pamokyti, kaip paruošti vaistų nuo sąžinės graužaties.*

Aptariant konceptualiąją metaforą SAŽINĖ YRA LIGA anglų kalboje galime teigti, kad SAŽINĖ sukelia priepuolius (*bouts*), skausmą (*sore*), net gali kraujuoti (*bloody*):

(30) *As a result I undergo a bout of conscience.*

(31) *They are sick to the eyeballs with Clasper and his bloody political conscience strikes.*

(32) *I enjoyed it because it was companionable and because Christmas is a sore on the conscience unless you minister to it.*

Anglų kalboje, priešingai nei lietuvių, jei SAŽINĖ serga, ji gali išgyti (*to get better*) ir tapti sveika (*healthy*):

(33) *It is not difficult to differentiate between a healthy conscience and a guilt complex.*

(34) *Finally his conscience gets the better of him and we break out the large billy from his sledge.*

Abiejuose kalbose išanalizavus konceptualiąsias metaforas SAŽINĖ YRA LIGA/LIGONIS, išryškėjo tendencija, kad dažniausiai SAŽINĖ pradeda sirgti arba tiesiog tampa liga, kai asmuo nuolat elgiasi neteisingai, prieštarauja moralės normoms. SAŽINĖ tarsi nebegali normaliai funkcionuoti, joje atsiranda žaizdos, nuospaudos, ją ima skaudėti. Vis dėlto, lietuvių kalboje SAŽINĖS išgydyti negalima, priešingai nei anglų kalboje, kurioje SAŽINĖ yra ne tik gydoma, bet ir tampa sveika.

ŽMOGUI FIZINEI BŪTYBEI būdingi požymiai siejami ne tik su jo kūnu ir sveikata, bet ir veiksmis. Konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA VEIKIANTIS ŽMOGUS lietuvių kalboje apima įvairiausių žmogaus atliekamų veiksmus. Lietuvių pasaulėvaizdyje SAŽINĖ gali atlikti sąmoningus veiksmus tam, kad gautų kažkokios naudos ar pasiektų tam tikrų tikslų, pavyzdžiui, *belsti, slėpti, gnybti, laikyti*:

(35) *Mano sąžinė jau beldėsi į duris.*

(36) *Todėl, kad tai, ką slepia jų sąžinė, neleido jiems pasilikti – štai kodėl.*

(37) *Tokie, kad galėtum ramiausiai juos sutripyti ir užčiaupti, o sąžinė nė negnybtelėtų.*

(38) *Sąžinė nepaleido manęs.*

Remiantis veiksmožodžių, t.y. *belsti, slėpti, gnybti, laikyti* reikšmėmis, atrodo, kad SAŽINĖ reikalauja naudos, tačiau pačiose metaforose atsispindi kita reikšmė. SAŽINĖ atlikdama šiuos veiksmus tarsi saugoja žmogų nuo galimų pavojų.

Kartais SAŽINĖ lietuvių kalboje ne tik kažką slepia, bet ir pati *slepiasi, glūdi, tūnoja*:

(39) *Stodamas į raganavimo partiją pasirašiau sutartį ir pardaviau save, o sąžinė ir Adomas, jos sergėtojas, pasislėpė giliai, giliai.*

(40) *Ir dar šiek tiek degino tą smegenų dalį, kur turėjo slapstyti sąžinė.*

(41) *Mistikai tvirtina, kad pasaulio širdis, arba sąžinė glūdi Indijoje, sąmonė (bet ne smegenys) – Tibete, dvi šnervės, kuriomis kvėpuoja žemė – Himalajuose ir Anduose.*

(42) *Krūtinėje ties saulės rezginiu tūnojo – protas ir sąžinė, taip pat sąmoniniai troškimai, apsprendžiantys individo būties kokybę tiek čia, tiek Anapus.*

LKŽ¹ pateikia dvi žodžio *glūdėti* reikšmės: 1. prisiglaudus būti, kiūtoti, tūnoti; ramiai, tyliai, kitų nepastebimam gyventi; 2. būti, slypėti. Tame pačiame žodyne žodis *tūnoti* reiškia: 1. ramiai ir ilgai būti vienoje vietoje, kiūtoti, glūdoti; 2. glūdėti, dūluoti, stūksoti; 3. driektis, tįsoti;

¹ LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas (<http://lkz.lt/startas.htm>)

4. būti, slypėti. Vadinasi, visi aukščiau pateikti pavyzdžiai yra susiję su slėpimusi, bandymu nesirodyti kitų akivaizdoje.

Anglų kalboje SAŽINĖ taip pat kaip ir lietuvių kalboje *slapstosi*, žmogus turi ją *sekti* (to follow):

(43) *Instead, they are compelled to choose between passive and silent or following their moral conscience.*

Taigi, SAŽINĖ lietuvių ir anglų kalbose gaubia paslaptis, nes ne visada ją galima sutikti, pamatyti. SAŽINĖ, ypač lietuvių kalboje, mėgsta būti nuošalyje, niekieno nematoma. Abiejose kalbose SAŽINĖS tarsi negalima paleisti, ją reikia nuolat sekti, nes žmogų SAŽINĖ veda teisingu keliu.

Dažnai lietuvių kalboje SAŽINĖ atlieka grėsmę keliančius ar net gyvybei pavojingus veiksmus, pavyzdžiui, *neleidžia, nepajėgia, atmeta, trukdo, pasmerkia, pjauna* ar *smeigia, kankina, dusina*:

(44) *Duočiau kokį litą, kad nebadautų, bet jos ir jos motinos sąžinė neleidžia imti iš tėvo tokiu būdu uždirbtų pinigų.*

(45) *Sąžinė nesugebėdavo atlaikyti bendrabūvį garantuojančių etikos normų.*

(46) *Kai sąžinė nepajėgia atpažinti jo dėstomų moralės taisyklių.*

(47) *Kiekvieno žmogaus sąžinė teisingai atmeta nusikaltimus prieš žmoniją.*

(48) *– Sąžinė... tau trukdo? Įdomus daiktas, bet tai ne profesija!*

(49) *Teisingumu ir gerumu, jį pasmerkia pati sąžinė.*

(50) *– Pone, jeigu jus sąžinė pjauna, atlikite išpažintį savo penitentui.*

(51) *Prisipažink, argi ne tą pačią akimirką tave ir smeigė sąžinė?*

(52) *Sąžinė, matyt, užkankino.?*

(53) *Mintis apie senatvę jį tarsi paralyžiavo, dusino sąžinė ir graužė pyktis ant paties savęs.*

Anglų kalboje, kaip ir lietuvių kalboje SAŽINĖ elgiasi nederamai: *kamuoja* (to trouble), *smogia* (to smite), *žeidžia* (to frustrate), *žlugdo* (to fail), *čaižo* (to scourge), *trukdo* (to bother):

(54) *Frankenstein dies and his miserable creation decided to commit suicide because his conscience troubled him.*

(55) *Suddenly my conscience smote me.*

(56) *But his conscience it may fail him and his heart it may give way.*

(57) *One could be frustrated by conscience too.*

(58) *In Emily's bed where he lay, awake and fretful, scourged by his conscience or his sense of preservation, or whatever it was he had so recklessly ignored*

(59) *I don't think he actually thought about it. Otherwise his conscience would have bothered him I think. He was a terrible guy.*

Anglų kalboje SAŽINĖ dar ir sukelia *košmarus (a nightmare)*, kurių niekas nenori:

(60) *Fabia did not need the nightmare of a conscience just then.*

Kaip matome iš pateiktų pavyzdžių (44 – 60) nors iš pažiūros SAŽINĖ atlieka neigiamus veiksmus, pavyzdžiui, *smerkia, trukdo, žlugdo, neleidžia* ir pan., tačiau jie yra nukreipiami prieš dar blogesnius, neigiamus reiškinius. Vadinas, tokia SAŽINĖS veikla turėtų būti vertinama teigiamai. Kaip teigia Paškus „*sąžinė*, išplaukianti iš asmens laisvės, veikia kaip moralinių veiksmų norma“ (Paškus 1991, 107). Pasak autoriaus „sveika *sąžinė* visad pasisavina bendrąsias žmogiškos bendruomenės normas. Mes negalime šių normų ignoruoti, negalime ir *sąžinės* nuosprendžių žongliruoti, iškraipyti. Mes arba išpildome normų reikalavimus, arba ne. <...> Į *sąžinę* subėga visos problemos, liečiančios žmogų ir Dievą, individą ir kolektyvą, subjektyvųjį ir objektyvųjį pažinimo būdą“ (Paškus 1991, 48, 162). Tai reiškia, kad SAŽINĖ tarsi mūsų moralinių normų veidrodis, mūsų vidinis teisėjas, kuris bando mus paveikti ar darydamas tam tikrą, tarsi neigiamą įtaką nukreipti tinkama linkme.

Lietuvių kalboje pasitaiko atveju, kai SAŽINĖ *nekankina*, tačiau tas asmuo yra nubaudžiamas kitais būdais:

(61) *Vaikų sąžinė nekankindavusi, nes tėvai mirdavę patys.*

Tokio tipo metaforų anglų kalboje nebuvo pastebėta.

Priešingai nei aukščiau aptartose metaforose, kuriose SAŽINĖ prieštarauja, *neleidžia* vienaip ar kitaip elgtis, lietuvių kalboje SAŽINĖ kartais asmeniui duoda laisvą valią, *leidžia kažką atlikti*, plg.:

(62) *Vaikščiodavom pas ją ne dažniau kaip kartą per mėnesį – tai dar leisdavo mūsų sąžinė.*

(63) *Tačiau ta sąžinė kažkodėl kartais leidžia elgtis taip, kaip aš pats sau niekada neleisčiau!*

(64) – *O jei sąžinė leidžia žudyti, tada visai nebaisu?*

Anglų kalboje metaforų, kuriose SAŽINĖ *leidžia (to allow)* laisvai veikti taip pat yra:

(65) *But neither could his conscience allow him to enter into duplicity. He suggested an inspired compromise.*

Reikia pastebėti, kad paprastai SAŽINĖ *leidžia* atlikti *neigiamus veiksmus* (63), pavyzdžiui, *žudyti* (64), tapti *dviveidžiu (duplicity)* (65). Tai reiškia, kad abiejose kalbose SAŽINĖS *leidimas* yra vertinamas neigiamai.

Konceptualiojoje metaforoje SAŽINĖ YRA VEIKIANTIS ŽMOGUS lietuvių kalboje SAŽINĖ elgiasi *autonomiškai, vadovauja, nurodo*:

(66) *Ar žmogaus sąžinė tik pati viena nustato savo objektą: ką ji turi daryti ar ko vengti? Ar ji reiškiasi visiškai laisvų galimybių būdu: jei nori, jei gali – daryk.*

(67) *Gyvenimas, sąžinė parodė, kad metas peržiūrėti ir šito laikotarpio pasmerktųjų bylas.*

- (68) *Tai numato ir laisvos valios principas, kurį riboti gali tik įstatymai (valstybės tvarka) ir sąžinė.*
- (69) *Ažuolas tarėsi šimtą metų laukias, kol nors vienas iš tėvo žudikų sąžinės vejamas ateis čia su virve ant kaklo.*
- (70) *Viskas susitvarkė taip, kad nė žingsnio neatsitraukiau nuo sąžinės rodomo kelio ir, Marijai remiant, atlaikęs visas audras, pokalbius, susitikimus, buvau grąžintas į pirmąją mūsų išsilaipinimo vietą – Badamą.*
- (71) *Priešinsiuos tik sąžinės įsakymui susikirtus su jų įsakymais.*

Pateikti pavyzdžiai leidžia teigti, kad SAŽINĖ lietuviams yra viršesnė už patį žmogų, ji yra savarankiška ir labai galinga.

Anglų kalboje SAŽINĖ ne tik *vadovauja (to command)*, bet ir *karaliauja (to reign)*, prie jos žmogus turi *taikstyti (reconcile)*, kartais atrodo, kad SAŽINĖ – tarsi kažkokio elgesio pavyzdys:

- (72) *I thought, sir, you would have distinguished between a command where my conscience was concerned in a common point.*
- (73) *Thursday has reigned long enough of conscience.*
- (74) *The public, at least, generally reconciles its conscience if such interventions end cleanly, effectively and quickly, says another academic.*
- (75) *He acts as his uncle's conscience.*
- (76) *The teacher acts as a conscience I explained to them.*

Akivaizdu, kad anglų kalboje SAŽINĖ yra ne tik aukščiau už eilinį žmogų, bet ir yra tam tikro elgesio pavyzdys. Žmogus bando kopijuoti, būti panašus į SAŽINĖ.

Nors ir atrodo, kad lietuvių pasaulėvaizdyje SAŽINĖ yra galinga, savarankiška, tačiau ji kaip ir kiekvienas žmogus gali *klysti*:

- (77) *Tad sąžinė, kaip sako Pranciškus Suaresas, gali kartais klysti, o prigimtinė teisė (įstatymas) visada yra tikra.*

Pastaroji metafora leidžia teigti, kad nors lietuviai SAŽINĖ laiko viršesne, tačiau ji yra žmogiškos prigimties.

Konceptualiojoje metaforoje SAŽINĖ YRA VEIKIANTIS ŽMOGUS išryškėja ne tik predikatiniai, bet ir atributiniai elgesio, veiksmo požymiai. Šis reiškinys dažniausiai pastebimas, anglų kalboje, kurioje SAŽINĖ dažniausiai yra *kalta (guilty)*:

- (78) *A guilty conscience is apparent to its owner.*
- (79) *Unless she's got a guilty conscience.*

Lietuvių kalboje žymiai rečiau pasitaiko pavyzdžių, kuriuose dominuoja atributiniai elgesio požymiai. Reikia pastebėti, kad lietuvių pasaulėvaizdyje, priešingai nei anglų, SAŽINĖ gali būti ne tik *kalta*, bet ir *nekalta* plg.:

(80) *Tačiau atsiminimai apie juos dirgino daktarą ne todėl, kad buvo kalta sąžinė, o dėl to, kad jie lindo kaip ta įkyri musė, kuri vis taikosi atsitūpti ant nosies, arba kaip lipnus voratinklis, užkibęs už jūsų skrybėlės.*

(81) *Tad kaip tu tą švariausią, nekalčiausią sąžinę pažadinsi?*

Retas tokio tipo metaforų vartojimas rodo, kad lietuviams, kitaip nei anglams, nėra svarbus elgesio vertinimas. Lietuvių kalboje SAŽINĖS veiksmai daugiau vertinami objektyviai, nekreipiant dėmesio į jų rezultatus.

4.1.2. SAŽINĖ YRA PSICHINĖ BŪTYBĖ

Kita konceptualioji metafora, susijusi su ŽMOGUMI, – SAŽINĖ YRA PSICHINĖ BŪTYBĖ. Šioje srityje atsiskleidžia įvairūs mąstančioms būtybėms būdingi požymiai.

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje SAŽINĖ pasižymi tam tikromis charakterio savybėmis, pavyzdžiui, *nesuniekšėjimas*, *ramumas* arba *neramumas*, *jautrumas*, *kūrybingumas*, *prisitaikymas* plg.:

(82) *Kol dar sąmonė nesudiržo, sąžinė nesuniekšėjo.*

(83) *Nešiosi namo laukinę katę tik dėl sąžinės ramumo – drėbčiau kur į gyvatvorę, šitaip skaudžiai draskosi.*

(84) *Dana šioj apogėjinėj eksperimento scenoj buvo persitempusi ir nenatūrali, žodžiu, blogai vaidino, nes jos pačios sąžinė dar vis nerami.*

(85) *Bet aš taip galvoti neįstengiu. Mano sąžinė, jautri moralės dalykams, nuolat dirginama.*

(86) *Gyvenimas, kuriame įsikūnija kūrybinė sąžinė, dorovė, padeda daugeliui menininkų kartu suvokti save ir pasaulį, padeda atskirti tikrąsias vertybes nuo kasdienybės siūlomų pakaitalų.*

(87) *Darbiniai arkliukai? Kaip su tuo taikstosi sąžinė? – Atleiskite, galėčiau jūsų paklausti?!*

Tarp išvardintųjų savybių, priskiriamų SAŽINEI, dažniausiai pasitaikanti ypatybė yra *ramumas*, kuris iliustruoja SAŽINĖS tvirtumą. Beveik visos minėtos charakterio savybės turi teigiamą atspalvį, kuris leidžia teigti, kad SAŽINĖ lietuvių pasaulėvaizdyje tapatinama su idealaus charakterio asmenybe.

Anglų kalboje SAŽINEI taip pat priskiriamos žmogaus charakterio savybės – *gerumas* (*good*), *blogumas* (*bad*), *neramumas* (*disturbed*):

(88) *To "wage the good warfare" involves "holding faith and a good conscience".*

(89) *Her travails were the deserved reward for a bad conscience.*

(90) *And it was not the film to soothe and smother a disturbed conscience*

- (91) *The don in him could be satisfied and its conscience allayed by having intellectually broken into the truth.*
- (92) *He was eager to give away my money in order to soothe his conscience.*
- (93) *Taking the Holiday Inn airport bus, buying a drink there to salve your conscience, and crossing the street to pick up a local bus.*
- (94) *By doing so she might appease her conscience.*
- (95) *To ease my conscience, for every parking I bought an indoor pot plant.*

Kai kurie pavyzdžiai rodo (91 – 95), kad SAŽINĖS *neramumas* nėra išreikštas tiesiogiai žodžiu *neramus* (*disturbed*). Minėtuose pavyzdžiuose SAŽINĖ reikia *raminti* (*to allay, to soothe, to salve, to appease, to ease*), vadinasi ji yra *nerami*. Akivaizdu, kad anglų kalboje žodis *raminti* turi nemažai sinonimų, kurie yra vartojami apibūdinti SAŽINĖS *nerimui*. Tai reiškia, kad anglų pasaulėvaizdyje kalbant apie SAŽINĖS charakterio ypatybes labai svarbią vietą užima jos *neramumas*.

Svarbu paminėti, kad dalis charakterio savybių galėtų būti priskirtos ir gyvūnui, tačiau LKŽ *charakteris* apibrėžiamas kaip „vieno kurio žmogaus psichinių ypatybių, kurios pasireiškia jo veiksmais, elgesiu, visuma; būdas“ (<http://lkz.lt/startas.htm>), todėl darbe laikomasi nuomonės, kad charakterio savybės gali būti būdingos tik žmogui.

Taigi, sugretinus anglų kalbos metaforas, kuriose atsispindi charakterio savybės su aukščiau pateiktomis to paties tipo lietuvių kalbos metaforomis, išryškėja skirtumas, kuris leidžia teigti, kad lietuvių kalboje SAŽINĖS konceptui priskiriamos charakterio savybės turi daugiau teigiamą atspalvį, o anglų kalboje SAŽINĖS charakterio savybės daugiau yra neigiamos, jos asocijuojasi su *neramia, nestabilia* asmenybe.

Kita išskirtinė intelektinė žmogaus ypatybė, kuri taip pat priskiriama SAŽINĖS konceptui yra kalba. Lietuvių kalboje SAŽINĖ ne tik *kalba*, bet ir *murma, šnibžda, kužda, šaukia, klykia*:

- (96) *Tas atkaklus ieškojimas – kažkas daugiau negu pareiga, negu prabilusi sąžinė; Sąžinė rypavo, kad tik niekam tikę menkystos šitaip bando kelti savąją vertę.*
- (97) *Nespėjo jis peržengti darbo kambario slenkščio, o sąžinė jau pradedo murmėti.*
- (98) *Taip šnibžda mano sąžinė.*
- (99) *Dar ne vėlu, atsiprašyk! – kuždėjo sąžinė.*
- (100) *Pati sąžinė, protas, visi jausmai kartais tiesiog šaukte šaukiasi keršto.*
- (101) *Kaip kūdikis klykianti sąžinė pelenų reikalavo dabar, nedelsiant, kol nesibaigė televizijos laida.*

Pastarosios metaforos yra vienos iš dažniausiai pasitaikančių lietuvių kalboje. Pavyzdžiai rodo, kad lietuvių pasaulėvaizdyje žmonės tarsi girdi SAŽINĖS balsą, žodžius. Lietuviai SAŽINĖ suvokia kaip *kalbantį* asmenį, kuris gali ir *šnibždėti* ir *murmeti* ir netgi *šaukti*.

Anglų kalboje SAŽINĖ taip pat kalba, tačiau tokio tipo metaforų yra žymiai mažiau. Anglų kalboje ši ypatybė konceptualiosiose metaforose gali būti išreiškiama tiesiogiai, kai SAŽINĖ kažką *apibūdina* (*to describe*), *klausia* (*to question*), *sako* (*to say*), *šaukia* (*to shout*):

(102) *Northern Ireland conscience describes themselves as democrats.*

(103) *Proper role of the Government on what was seen as a question of conscience.*

(104) *Anna's conscience said that she must report the whole of her interview at St Saviour's faithfully.*

(105) *They were brutes. My conscience shouted that I had to inform. Bulgaria is a proud country.*

arba netiesiogiai, kai žmogui siūloma klausytis SAŽINĖS. Jei galime jos *klausytis* (*to listen*), vadinasi, ji gali kalbėti, plg.:

(106) *Listen to your conscience, to that still inner voice that will give you direction.*

Abiejose kalbose SAŽINĖ yra suprantama kaip kalbantis asmuo, tačiau lietuvių kalboje tokio tipo metaforos yra kur kas dažnesnės ir įvairesnės lyginant su anglų kalba.

Lietuvių kalboje SAŽINĖ ne tik išreiškia savo nuomonę žodžiais (t.y. kalba), bet ir bando priekaištauti kitam asmeniui plg.:

(107) *Kai tave prisimenu, sąžinė ir ima priekaišioti.*

(108) *Sąžinė priekaištuoja, kad siunčiu dešimtis laiškų nepažįstamiems žmonėms, o Viktorui – nieko.*

(109) *Negana to, ir pats jautiesi kaltas. Žinoma, tie sąžinės priekaištai labai silpnučiai. Jei ne artimieji, nesijaustum kaltas.*

Anglų kalboje SAŽINĖ taip pat priekaištuoja, nuolat *primena* (*to remind*) tam tikrus dalykus:

(110) *The police would have to know about this visit, of course; her conscience persistently reminded her that she should have informed Harris already but she silenced.*

SAŽINĖS priekaištai rodo žmogui, jog kažkurioje savo gyvenimo vietoje jis jau atitrūko nuo savo idealo ir vienu ar kitu savo pasirinkimu tapo jam svetimas. Anglų ir lietuvių kalbų pasaulėvaizdžiuose išryškėja, kad priekaištaudama SAŽINĖ bando žmogų atvesti į doros kelią.

Lietuvių kalboje pasitaiko atvejų, kai SAŽINĖ išvis *tyli*, *nepriekaištuoja*:

(111) *Jį kaustė netikrumas, niekuomet gyvenime nepatirta tokia baimė, tačiau sąžinės priekaištų nejuto, sąžinė tylėjo, ir Danielius žinojo, kad ji sukruis tik tada, jeigu jis šitaip tūnos.*

(112) *Mano asmenybė nebesidvejino, sąžinė nepriekaištavo, kad dar taip neseniai rimbu nuplakaiu Homero „Odiseją“, „Rigvedą“, visai nekaltą „Trumpą teologijos žodyną“.*

Anglų kalboje tokio tipo metaforų taip pat yra:

(113) *A matador (passion) and a philanthropist (a quiet conscience).*

(114) *She waited. Her conscience said nothing, it felt as if it were holding its breath.*

Svarbu pabrėžti, kad dažnai mąstančios būtybės nori daryti tam tikrą įtaką kitiems. Taigi, lietuvių kalboje SAŽINĖ bando daryti tam tikrą poveikį, ji *liepia* ir *įteigia*:

(115) *Apsispręsti, ar per egzaminus pasakoti taip, kaip oficialiai reikalaujama, ir gauti penketą, ar kalbėti taip, kaip liepia sąžinė, ir rizikuoti egzamino neišlaikyti.*

(116) *Patikėkit, sąžinė mėgino man įteigti, kad tai tik nereikšmingas, maždaug kaip gyvenimi?*

(117) *Mano idėja yra tokia galinga ir reikalinga žmogui, aš negaliu gyventi ja tik vienas. Mano sąžinė reikalauja ją parodyti ir kitiems.*

Anglų kalboje SAŽINĖ taip pat *liepia* (to dictate), *įtikinėja* (to urge):

(118) *He can, if the legal owner will not act as equity and conscience dictate, punish him, if necessary, by putting him in prison.*

(119) *His conscience always urges him to entreat to help him.*

Pateikta medžiaga rodo, kad liepdama ir įtikinėdama SAŽINĖ ragina elgtis dorai. Kartais lietuvių kalboje SAŽINĖ *neliepia* kažko atlikti, tačiau toks pasakymas vartojamas ironiškai:

(120) *Atsisakyti bus drovu, kad neapkalbėtų: mat koks materialistas, kultūra jam nerūpi, kur jo profesinė sąžinė. O sakykite, kodėl profesinė sąžinė neliepia santechnikui žiūrėti, kad nė vienas kranas nevarvėtų?*

SAŽINĖ KAIP MAŠTANTI BŪTYBĖ turi jausmus. Gana dažnai anglų kalboje pasitaiko metaforų, kuriose *ižeidžiama* (to affront, to offend) SAŽINĖ, jos jausmai:

(121) *Second, would it be an affront to the public conscience to allow the plaintiff to recover.*

(122) *The property would offend the court's conscience.*

Lietuvių kalboje tokio tipo metaforų nebuvo pastebėta.

Aukščiau minėti SAŽINĖS požymiai yra giliausios žmogaus esybės dalis. Remdamiesi krikščionybės religija, galime teigti, kad sąžinė krikščionybėje atspindi sąmonėje esantį neišpildytos pareigos suvokimą netinkamuose žmogaus poelgiuose, žodžiuose ar mintyse. Norint išpildyti šiuos veiksmus – būtina mąstyti, jausti ir kalbėti. Galbūt todėl SAŽINEI yra priskiriami ŽMOGAUS KAIP PSICHINĖS BŪTYBĖS požymiai, nes *sąžinė* yra glaudžiai susieta su atsakomybės ir pareigos jausmu. Priskirdami SAŽINEI mąstančios būtybės ypatybes mes lyg padedame sau suvokti savo neigiamas savybes, blogus poelgius, laviname sugebėjimą būti atsakingais ir pareigingais.

4.1.3. SAŽINĖ YRA VISUOMENINĖ BŪTYBĖ

Konceptualioji ištakos sritis VISUOMENINĖ BŪTYBĖ leidžia išskirti šias konceptualiąsias metaforas: SAŽINĖ YRA ŠEIMOS NARYS, SAŽINĖ YRA VISUOMENĖ, SAŽINĖ YRA DIRBANTIS ŽMOGUS, SAŽINĖ YRA UGDYTIMINIS, SAŽINĖ YRA KOVOTOJA, SAŽINĖ YRA NUSIKALTĖLIS.

LKŽ žodis *visuomenė* reiškia „istorinė žmonių santalka, kuriai daro įtaką vieta ir laikas, bendruomenė“. Pati pirmoji ir mažiausia kiekvieno individo bendruomenė yra šeima. Lietuvių kultūroje šeima vaidina svarbų vaidmenį, todėl kalbėdami apie SAŽINĖ lietuviai ją taip pat įtraukia į ŠEIMOS sudėtį. Konceptualiojoje metaforoje SAŽINĖ YRA ŠEIMOS NARYS pati SAŽINĖ atlieka *kūdikio* bei *motinos* vaidmenis:

(123) *Proto jums reikia, proto! Sąžinė turi būti proto kūdikis, ne pamestinukas, niekas daugiau.*

(124) *Ir gyvačių kamuolio, kuris gimsta iš sąžinės – jo taip pat nebuvo.*

Be to, lietuvių kalboje SAŽINĖ gali būti *neištikimas situoktinis*:

(125) *Ar dvasios komfortas nėra meninės sąžinės išdavystė?*

Anglų kalboje konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA ŠEIMOS NARYS kur kas retesnė. Išanalizuota medžiaga rodo, kad anglų pasaulėvaizdyje SAŽINEI sudėtinga gyventi šeimoje, dažniausiai SAŽINĖ *skiriasi (to divorce)*:

(126) *They completed the divorce between the Christian conscience and the economic practice of everyday life.*

Toks nevienodas konceptualiosios metaforos produktyvumas lietuvių ir anglų kalbose gali būti paaiškintas tuo, kad galbūt lietuviams SAŽINĖS konceptas yra artimesnis, tarp SAŽINĖS ir žmogaus yra intymesnis santykis, todėl SAŽINĖ dažniau priskiriama ŠEIMOS NARIAMS.

SAŽINĖ kaip moralinių normų sergėtoja, pati negali būti atskirta nuo visuomenės. Todėl SAŽINEI priskiriamos visuomenės charakteristikos ir pareigos. SAŽINĖ *dalyvauja balsavimuose*, ji yra *politinės partijos dalis*, SAŽINĖ užima aukštą pareigą valstybės tvarkyme:

(127) *Bet ir svyruojančių balsavimuose dažnai dalyvaudavo sąžinė, atgimimo angelas.*

(128) *Atsistatydina tautos sąžinė.*

(129) *Tai valios principas, kurį riboti gali tik įstatymai (valstybės tvarka) ir sąžinė.*

Anglų kalboje SAŽINĖ kaip visuomenės dalies atstovė yra *vieša (public)*, *visuomeninė (social)*, ji gali *laisvai balsuoti (to vote)* bei *turėti atitinkamas teises (to have a right)* ar *pareikšti savo nepasitenkinimą (to reprimand)*:

(130) *Thomas Cook's entrepreneurial spirit, enthusiastic vision and social conscience changed all that.*

(131) *In all the circumstances it would be an affront to the public conscience to grant the plaintiff the relief.*

(132) *This is a matter for a free vote of conscience.*

(133) *Resistance, grounded on a far deeper sense of the rights of conscience.*

(134) *And we discover the doctrine that conscience reprimands you for every one of your pleasures erm sweet dishes, music, everything.*

Be to, anglų kalbos konceptualiojoje metaforoje SAŽINĖ YRA VISUOMENĖ pati SAŽINĖ suvokiama kaip įstatymas, kurį žmogus *svarsto* (to debate), taip pat gali jam *prieštarauti* (to vote against), *atmesti* (to reject) ar *nepaklusti* (to do against):

(135) *Actually it is a debate about personal conscience.*

(136) *If he is doing what is against conscience, he is injuring his soul.*

(137) *By rejecting conscience, certain persons have made shipwreck of their faith.*

(138) *Objection can not be based on the principle that no individual should vote against his conscience.*

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad anglų kalboje SAŽINĖ dažniau dalyvauja visuomenės gyvenime lyginant su lietuvių kalba. Oxford Advanced Learner's Dictionary pateikia idiominį posakį *social conscience*, kuris yra aiškinamas kaip „the state of being aware of the problems that affect a lot of people in society, such as being poor or having no home, and wanting to do something to help these people“ (būseną, kai žinomos daugelį visuomenės žmonių liečiančios problemos, pavyzdžiui, skurdas ar neturėjimas pastogės, ir norima daryti kažką, kad būtų įmanoma padėti išspręsti tas problemas). Tai reiškia, kad SAŽINĖ anglų kalboje užimdama visuomenės veikėjos pareigas bando padėti žmogui išspręsti tam tikras, kilusias problemas.

Lietuvių kalboje SAŽINĖ yra pilnavertė visuomenės veikėja, kuri turi darbą. Metaforiniame modelyje SAŽINĖ YRA DIRBANTIS ŽMOGUS konceptas SAŽINĖ *trūšia, dirba*, pavyzdžiui:

(139) *Be jo, ten triūsusi dar ir redakcijos sąžinė.*

(140) *Kas žino, kokius darbus jo sąžinė būtų nutepusi – gal šventus?*

Apskritai, SAŽINEI priskiriamos konkrečios pareigos, kartais net labai neįprastos, pavyzdžiui, *teisėjas, budelis, žadintojas, kunigas, kontrolierius, sprendėjas, dailininkas*:

(141) *Pats skrupulingiausias teisėjas – žmogaus sąžinė.*

(142) *Jo sąžinė turėtų būti jo budelis.*

(143) *Štai jis ir vėl, jos sąžinės žadintojas, net per atstumą jos kūno dar nelietęs.*

(144) *Bet už visų tų malonių žodžių, sąžinės palaimintų jausmų ir pasąmonės sankcionuotų minčių slypėjo juoda, kaip šešėlinė mėnulio pusė, nuoskauda.*

(145) *Vaiko darbo kontrolės sąlygos: kad [pirmiausia vaikas] pajęgtų mokytis, išmokti, o tada [vesti] ligi pedantiško sąžiningumo, paskui – ugdomas ligi jo sąžinė bus stipriausias kontrolierius.*

(146) *Asmeninė sąžinė yra galutinis moralumo sprendėjas, pagal kurį ir pats Dievas spręs žmogaus bylą.*

(147) *Pagalvoju, jog reikėjo man duoti Tosikui dažų, teptukų, popieriaus ir leisti tapyti - kas tik į jo galvelę būtų užklydę. Kas žino, kokius darbus jo sąžinė būtų nutepusi - gal šventus?*

Galime teigti, kad lietuvių kalboje apie SAŽINĘ mąstoma ne tik kaip apie darbo žmogų, bet ir kaip apie darbdavį, kuris *moka atlyginimą*:

(148) *Jis gali trokšti, jog jo charakteris kuo labiau atitiktų jo paties susikurtą tobulumo idealą, ir nesitikėti nei gero, nei blogo atlygio už tai, nebent teikiama jo paties sąžinės.*

Anglų kalboje, SAŽINĖ per daug nesivargina dirbdama, ji tiesiog turi savo darbą – yra *nuodėmių registratorė*:

(149) *Forgetfulness proves deadly because it strikes deep into the delicate area where conscience registers sin and where each person is most attuned to the nuances of relationship.*

Pastarosios metaforos rodo, kad lietuvių kalboje SAŽINĖ dirba žymiai daugiau, nei anglų kalboje. Nuo seno vadinama lietuvių – žemdirbių tauta parodo šios tautos darbštumą, atsidavimą darbui. Greičiausiai dėl šios priežasties lietuviai tapatindami SAŽINĖ su žmogumi priskiria jai nemažai pareigų, įsivaizduoja kaip daug dirbantį, triūsiantį asmenį.

Šiais laikais visame pasaulyje labai svarbią vietą užima žmogaus išsilavinimas. Taigi, lietuvių kalboje pastebėta konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA UGDYTIMAS. Šiuo atveju SAŽINĖS konceptui yra priskiriami besiugdančios asmenybės bruožai – *tobulinimasis, ugdymasis*:

(150) *Mano problema yra ne sąžinės tobulinimas, o visų pirma – kiek ta sąžinė priklauso man.*

(151) *Daug geriau yra ne išvardyt tuos dalykus ir jų skaičių, o surasti to elgesio šaknis. Tai rodo, kad žmogaus sąžinė tobulėja.*

(152) *Sąžinė ugdoma, formuojama, dėl to mes klausiname, ar tas mūsų sąžinės ugdymas nebuvo pertemptas tėvų, mokytojų, kunigų?*

Svarbu paminėti tai, kad kartais SAŽINĖ gali būti ir *neugdoma*:

(153) *Sąžinė neugdoma, jai nebevadovauja nei autoritetas, nei dorinės normos.*

Anglų kalboje konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA UGDYTIMAS nebuvo nustatyta.

Pruskus teigia, kad „tokios vertybės, kaip žmogaus gyvenimas, sveikata, religija, meilė, išsilavinimas, dora, darbas, grožis yra visuotinai pripažintos, tapo universalios“ (Pruskus 2008,

68). Galime teigti, kad Lietuvoje taip pat laikomasi nuomonės, jog kiekvienas visuomenės veikėjas turi turėti išsilavinimą, būti išugdytas. Tačiau kartais atrodo, jog visuomenės požiūris linksta į kraštutinumus, tai reiškia, kad kiekvienas žmogus turi būtinai baigti aukštąją mokyklą, visi turi užimti aukštas pareigas, nebelieka paprastų darbininkų. Toks lietuvių pasaulėvaizdis formuojamas ir kalbant apie SAŽINĖS konceptą. Kadangi, lietuviai SAŽINĖ glaudžiai sieja su žmogumi, tapatina su savimi, todėl jai aiškiai priskiria besiugdančio asmens savybes.

Kita konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA KOVOTOJA lietuvių kalboje dažniausiai vartojama, kai SAŽINĖ bando paveikti kitą asmenį, tuomet ji ima *kovoti, priešintis*. Paprastai tikimasi, kad ji *laimės kovą*, nors ir kovodama *patiria* nemažai *pavojų*:

- (154) *Virtualybė ir atoslūgis mėnesienoje? Ar suderinama... ar įmanoma... ar reikia... Aš senas, mano sqžinė tam priešinasi.*
- (155) *Nebeliko nuostatos apie valstybės bendradarbiavimą su Bažnyčia ir kitomis religinėmis organizacijomis ugdant visuomenės dorovę, nebeliko ir vadinamojo sqžinės pasipriešinimo principo.*
- (156) *Vis dėlto ši kartą, nors ji taip pat buvo nusiteikusi prieš Herminą, viršų paėmė arba sqžinė, arba baimė.*
- (157) *Kiti įtikėjo, kad rytoj neliks biurokratijos, sqžinė nugalės melą.*
- (158) *Jam dar kartą sukilo sqžinė, kad yra senas, vargšas.*
- (159) *Visuomenės moralinė sqžinė šiandien patiria nepaprastai rimtą ir mirtingą pavojų.*

Anglų kalboje SAŽINĖ taip pat bando *kovoti (to struggle)*, *eiti imtynių (wrestling)*, *kariauti (to war, to attack)*:

- (160) *The stones and sands of his familiar places, long-silenced battles and struggles of conscience, of the smiles of girls and the slow utterance of old women.*
- (161) *On 26 July 9am, after a night of wrestling with his conscience.*
- (162) *His conscience warred with the whispered promises of the semi-sentient sword.*
- (163) *But then, your illness was prolonged by your feverish attack of conscience with regard to your precious daughter!*

Anglų kalboje SAŽINĖ beveik visada *laimi (to win)* kovą:

- (164) *At last her conscience won out and she gave a tiny sigh.*

Kartais, žmogaus elgesio neatitikimas išprovokuoja konfliktą tarp paties asmens ir SAŽINĖS. Šiuo atveju SAŽINĖ tampa konflikto dalimi, plg.:

(165) *Šydą praskleidžia trečiasis argumentas, rodantis, kad įmanoma be vidinio sqžinės konflikto tikėti, jog galima būti socialdemokratu.*

(166) *Sqžinės ir įstatymo konflikto atvejui katalikų moralinė teologija turi aiškų sprendimą.*

Be to, ji kaip ir lietuvių kalboje tampa konflikto dalimi:

(167) *But there were occasions when a conflict of loyalty arose between husband and conscience, and the decision to visit her twin sister had been one of them.*

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nors ir SAŽINĖ kariauja, tačiau akivaizdu, kad abiejose kalbose jos veiksmai yra vėlgi nukreipiami prieš neigiamus reiškinius, tokius kaip melą, nedorybes, neištikimybę ir pan.

Lietuvių kalboje dažnai pastebima konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA NUSIKALTIMO AUKA. Dažniausiai SAŽINĖ yra *prievartaujama* ar net *užmušama*:

(168) *Leidžiu eiti į bažnyčią, jei tik jums tai patinka. Neketinu prievartauti kito sqžinės.*

(169) *Buvo prievartaujama studento sqžinė, siekiama, kad jis neitų į bažnyčią, verčiamas dirbti per didžiąsias krikščionių šventes ir t. t.*

(170) *Čia atvažiuodavau, kai nebepajėgdavau nusikaltimų daryti. Čia užmušdavau sqžinę, kad galėčiau ir vėl, ir vėl, ir vėl nusikalsti.*

Pastarosios metaforos rodo, kad lietuvių kalboje SAŽINĖ suvokiama kaip silpna būtybė. Pavyzdys (170) rodo, kad SAŽINĖ neleidžia daryti nusikaltimų ir tik tuomet, kai ji būna nebegyva, žmogus vėl pradeda nusikalsti.

Priešingai apie SAŽINĖ mąstoma anglų kalboje, kurioje SAŽINĖ nėra auka, ji tampa kažkieno priešu (su SAŽINE yra *kovojama* (*to struggle*)):

(171) *The Liverpool Competition has struggled with its conscience this year through the debate over overseas players.*

Ši metafora leidžia teigti, jog anglų kalboje SAŽINĖ nėra silpna, ji yra gana stiprus, kartais net neįveikiamas priešas.

Būtina paminėti, kad konceptualiųjų ištakų sferoje NUSIKALTIMAI lietuvių pasaulėvaizdyje kalbant apie konceptą SAŽINĖ dažnai *kovojama už jos laisvę* arba ji yra apibūdinama kaip *laisva*:

(172) *Ten vis dar vyksta žūtbutinis karas už žmogaus sqžinės ir būties laisvę laisvoje Tėvynėje, Kazimierai.*

(173) *Beje, prezidentas K. Grinius, nors ir būdamas laisvamanis, visuomet gerbė kitaip manančių žmonių, tikinčiųjų įsitikinimus. Sqžinės laisvę jis palikdavo kiekvieno asmens nuožiūrai.*

Anglų kalboje metaforinis modelis SAŽINĖ YRA LAISVA pasitaiko labai dažnai:

(174) *Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion.*

(175) *When Cromwell's Trained Bands assembled there, when the Putney Debates on liberty of conscience were held in St Mary's Church on the bridge.*

Abiejose kalbose dažnai pasitaikantis atributinis SAŽINĖS požymis *laisva*, leidžia manyti, kad SAŽINĖS LAISVĖ yra labai svarbi koncepto dalis. Iš dalies galime teigti, jog *laisva*, nuo niekieno nepriklausoma SAŽINĖ gali nevaržomai atlikti savo funkcijas. O jeigu SAŽINĖ netenka *laisvės*, vadinasi, ji nebegali padėti žmogui.

4.2. SAŽINĖ YRA GYVŪNAS

Pagal konceptualiųjų metaforų produktyvumą antrąją vietą užima konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA GYVŪNAS. Lietuvių kalboje metaforiniame modelyje SAŽINĖ YRA GYVŪNAS kaip ištakos sritis dažniausiai charakterizuojamas pavojų keliantis gyvūnas. Viena iš dažniausiai pasitaikančių pavojingo gyvūno savybių yra susijusi su maitinimosi procesu, kurio esmę atspindi veiksmazodžiai – *ėsti, graužti*. Žodžio *ėsti* prototipišką, pagrindinę reikšmę Lietuvių kalbos žodynas apibūdina kaip maisto ėmimą būdingą gyvūnams. Kalbant apie SAŽINĖ lietuvių kalboje galime pastebėti nemažai pavyzdžių, kurie iliustruoja *ėdimo* procesą:

(176) *Sąžinės priekaištai, kurie drasko man širdį, ėda skaudžiau nei rūgštis.*

(177) *Dieve mano, kaip man sunku... Kaip mane sąžinė dabar ėda*

Žodžio *graužti* reikšmė Lietuvių kalbos žodyne – „kietą daiktą valgyti, ėsti, krimsti“. Tai reiškia, kad *graužti* gali ne tik gyvūnai, bet ir žmonės. Vis dėlto išnagrinėtų sakinių kontekste žodžio *graužti* reikšmė iliustruoja gyvūno elgesį, plg.:

(178) *Sugrižęs pas juos skliaudžiau ausimis kaip zuikis, bene ką išgirsiu. <...> Mane daug metų ėmė gėda, graužė sąžinė kaip koks kirminas. Ilgai apie tai niekam ir nepasakojau. O tą dieną, kai mane apdaužė, tariau sau: štai tau atlyginimas, kad paleidai Dirmeiką.*

(179) *Graužė sąžinė, aš net girdėjau jos žodžius: „Kodėl neišgelbėjai sužeistų? Jie dar virpino sparnelius ir čiepė besišaukdami pagalbą“.*

(180) *Negaliu jos taip palikti, mane sąžinė užgrauš. - Bijau jai pakenkti.*

(181) *Jį būtų užgraužusi sąžinė, būtų sudegęs iš gėdos, jei šiandien būtų dar paėmęs ją, kai ji jam jau nepriklauso.*

Pastarieji pavyzdžiai rodo, jog SAŽINĖ paprastai *graužia* už tam tikrus blogus poelgius. Išnagrinėta medžiaga rodo, kad pasitaiko metaforinių pasakymų, kuriuose aktualizuojama SAŽINĖ *negraužia*. Tačiau svarbu paminėti, kad tokio tipo metaforos kalboje vartojamos išreiškiant nuostabą:

(182) *O ar tavęs negraužia sąžinė? Ar pastoriumi moralu pasimylėti su netikėtai sutikta pasiklydusia moterimi?*

(183) *Jo negraužia sąžinė, ir jis nesuvokia, kiek blogio pasėjo savo vaike.*

Remiantis pavyzdžiais 182 ir 183 galime teigti, kad SAŽINĖ dažniausiai negraužia, kai pats žmogus nesuvokia savo blogo poelgio. Vadinasi, lietuvių kalboje SAŽINĖ yra glaudžiai susijusi su mąstymu, kuris veikia kartu su SAŽINE.

Kita pavojingo gyvūno-žvėries savybė yra draskymas – grobio dorojimas nagais ir dantimis, plg.:

(184) *Nugrimzdo ton bjaurion būsenon, kai žmogų drasko sąžinės priekaištai.*

Metaforiniuose pasakymuose, kuriuose aktualizuojama konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA GYVŪNAS, pati SAŽINĖ atrodo grėsminga ir pavojinga. Vis dėlto išnagrinėta medžiaga rodo, kad su SAŽINE galima sugyventi gražiuoju, t. y. prisijaukinti ją kaip laukinį gyvūną, pavyzdžiui:

(185) *–Tai buvę žmonės su prijaukintomis sąžinėmis.*

Nors ir atrodo, kad SAŽINĖ iš prigimties yra laukinė, tačiau ji yra jautri ir pažeidžiama bei savo skausmą, nepasitenkinimą išreiškia tik gyvūnams būdingu elgesiu:

(186) *<...> staiga pamaniau, pajutęs ne tik sąžinės inkštimą, bet ir neapibrėžtą kaltės jausmą.*

Be to, šio tipo metaforose SAŽINEI priskiriama tik gyvūnams būdinga kūno dalis – *sparnai*:

(187) *Ir tas kūdikiškas juokas kuriame plazda niekuo neapsunkinta sąžinė ir varpelio skaidrumas ko gero, ne visi angelai danguje moka šitaip juoktis.*

Anglų kalboje konceptualiojoje metaforoje SAŽINĖ YRA GYVŪNAS dažniausiai SAŽINEI priskiriamos plėšrūno ypatybės nusakančios *graužimo* procesą:

(188) *Fin has pangs of conscience over using the stolen exam papers.*

(189) *Government, combined with Neil Kinnock's TV campaign for more members, pricked his conscience*

(190) *In terms of the listings, or then they felt some kind of twinge of conscience and had to be counter-balanced by radical politics on the other side.*

(191) *We didn't have too many qualms of conscience about that, but one's got to be very careful.*

Remiantis šiais metaforiniais pasakymais galime teigti, kad anglų pasaulėvaizdyje SAŽINĖS *graužimas* užima labai svarbią vietą, nes nusakyti šiam procesui vartojami įvairūs žodžių sinonimai.

Tiek lietuvių, tiek anglų pasaulėvaizdžiuose SAŽINEI priskiriami plėšraus gyvūno požymiai, kurie paprastai susiję su maitinimosi procesu. Vis dėlto, lietuvių kalboje apie SAŽINĖ KAIP GYVŪNĄ mąstoma dažniau, šis konceptus aktualizuojamas remiantis ne tik maitinimosi procesu, bet ir elgesiu, išvaizda.

4.3. SAŽINĖ YRA DAIKTAS

Konceptualioji ištakos sritis DAIKTAS leidžia išskirti šias konceptualiąsias metaforas: SAŽINĖ YRA DAIKTAS, SAŽINĖ YRA PREKĖ, SAŽINĖ YRA PASTATAS, SAŽINĖ YRA MECHANIZMAS.

Šioje dalyje SAŽINĖS konceptas yra ontologiškai metaforizuotas. Tai reiškia, kad lietuvių kalboje SAŽINEI yra priskiriamos konkrečių daiktų savybės, pavyzdžiui, *svoris*, *dydis*, *kiekis*, *forma*:

- (192) *Žinoma, sunku pasakyti: ar sąžinė, ar baimė nusvers. Tačiau aš linkęs manyti, kad reikia tikėtis.*
- (193) *Nei labiausiai neabejotinos istorijos teismo sankcijos, nei istorinio pasmerkimo grėsmė nepalengvins jo sąžinės.*
- (194) *Gretos sąžinė buvo visai mažytė ir dar tolydžio traukėsi.*
- (195) *Patikėkite, tokie pranašingi žodžiai sukrapštydavo negarbingojo šykštuolio sąžinės likučius labiau, negu jei Eločka būtų pykusi ir grasinusi*
- (196) *Darbo jūsų kruvino gėrybes, visą naudą jūsų, jie, ir krislą sąžinės praradę, be atlygio pasiglemžia.*
- (197) *Pačios Pitijos suicidatoriumi irgi negalėjai paveikti: jos protas buvo išlavintas, sąžinė užaštrinta, nuojauta katiniška, o aukštesniųjų sferų apsauga - lyg kokio Tėbų šventiko.*

Iš pateiktų pavyzdžių matome, kad SAŽINĖS *svoris* bei *kiekis* nėra pastovus ir nustatytas, dažniausiai jie kinta. Išryškėja mintis, kad yra labai svarbu turėti bent dalelę SAŽINĖS. Reikia paminėti, kad SAŽINĖS *sunkumas* ir *kiekis* lemia dorą žmogaus elgesį ir yra vertinamas labiau teigiamai, nei *lengva* ar *maža* SAŽINĖ. Be to, lietuvių pasaulėvaizdyje SAŽINEI yra suteikiamos aštraus, kampuoto daikto ypatybės (197). Vadinasi, kuo aštresnė ir didesnė yra SAŽINĖ, tuo labiau ji yra vertinama.

Pati SAŽINĖ gali ne tik kažką *slėgti*, bet ir pati būti tarsi kažkoks *nereikalingas, trukdantis* daiktas ant kurio kraunami kiti daiktai, plg.:

- (198) *Tik kvailiai, idiotai, fanatikai ieško ženklų, tiki likimu ir dievybėmis. Sąžinė žmogui reikalinga kaip šuniui penkta koja.*
- (199) *Tačiau pati didžiausia kliūtis buvo sąžinė: kaip stoti į tokią organizaciją, kuriai galbūt priklauso šlykštusis kalėjimo prižiūrėtojas Vaska?*
- (200) *Blogio priežastis slypi „sqnariuose“ – sugedusioje moralėje, išklibusioje sąžinėje, tuščioje sieloje.*

(201) *Ideologiškai Vakaraais, tad, norėdami būti vakariečiais, privalome ant savo sąžinės užsikrauti ir pasaulio tautų genocido naštą, slegiančią visą Vakarų istoriją, taip pat ir jų praturtėjimo istoriją.*

Apie SAŽINĘ kaip apie nereikalingą daiktą dažniausiai kalbama tada, kai subjektas nori arba yra atlikęs kažkokį negerą poelgį.

Labai dažnai lietuvių kalboje SAŽINĖS konceptas turi vertinamąjį pobūdį. Ši ypatybė atsiskleidžia nusakant SAŽINĖS KAIP DAIKTO spalvą, išvaizdą. Paprastai dominuoja dvi kontrastingos spalvos: balta ir juoda, plg.:

(202) *Vienintelė juoda dėmelė jo baltoje sąžinėje.*

(203) *Žinoma, lietuvių tautoje, kaip ir visur kitur, pasitaikė juodos sąžinės žmonių, tačiau dėl tų žmonių negalima kaltinti visos tautos.*

Pastarosios metaforos rodo, kad priskirdami SAŽINEI šias priešingas spalvas lietuviai išreiškia vertinimą. Lietuvių tautosakoje balta spalva siejama su šventumu, reiškia tobulybę, šviesą ir dvasinį atgimimą, išmintį, gyvybę, džiaugsmą bei sėkmę. Juoda spalva daugiau siejama su mirtimi, nelaimėmis, velniais ir kitais nelabaisiais. Vadinasi, SAŽINEI priskirdami baltą spalvą ją siejame su gėriu ir sėkme, o kalbėdami apie juodą SAŽINĘ – jai suteikiame neigiamą atspalvį. Būtina dar kartą paminėti, kad lietuvių pasaulėvaizdyje SAŽINĖS KAIP DAIKTO vertinimas išreiškiamas ne tik spalvomis, bet ir ypatybėmis – švarus, purvinas, plg.:

(204) *Šiuokart nešnekam apie nešvarią sąžinę. Šnekam apie mus, normalius – „normaliai dorus“ – žmones, kurie gyvena <...>.*

(205) *O man ėjo tik dvidešimt penktieji. O kur bent keletas jaunų vyrų, sėdinčių už tą pačią idėją ir kurių sąžinė švari, ten liūdesiui vietos nėra.*

(206) – *Kodėl gi tu vakar vakare negalėjai tos pasakos pasekti ar šįryt, jeigu tavo sąžinė švari?*

Pateikti pavyzdžiai leidžia teigti, kad lietuvių kalboje teigiamai vertinama yra balta bei švari SAŽINĖ, o daugiau neigiamą konotaciją pabrėžia juoda bei nešvari SAŽINĖ.

Tarp anglų kalbos konceptualiųjų metaforų pavyzdžių, priskiriamų šiai ištakų sferai, dažniausiai pasitaikanti SAŽINĖS – DAIKTO ypatybė, kaip ir lietuvių kalboje, yra susijusi su svorio išraiška. Tokiu būdu, anglų kalboje SAŽINĖ taip pat dažnai apibūdinama kaip perkrauta (overburden), sunki (hard), gremėzdiška (cumbersome):

(207) *Some time later, with the storm still going on, Fabia, with her conscience overburdened with guilt, fell into a tortured sleep.*

(208) *Maybe now after 20 years that person may want to relieve his or her conscience and help put me and my husband out of our misery by coming forward.*

(209) *At least Hayling was free to follow the dictates of his large and sometimes cumbersome political conscience.*

(210) <...> *not for any error or defect in the judgment, but for the hard conscience of the party.*

Anglų kalboje metaforinių pasakymų, kuriuose SAŽINĖ būtų konceptualizuojama kaip *lengva* ir *maža* nebuvo pastebėta. Vadinasi, anglų pasaulėvaizdyje SAŽINĖ dažniausiai asocijuojasi su *stipriu*, *galingu* daiktu.

Žinoma, kaip ir lietuvių, anglų kalboje SAŽINĖ turi vertinamąjį pobūdį, plg.:

(211) <...> *for both mind and body, a few days in the clean air and clear conscience of Saalbach-Hinterglemm has to be it.*

(212) *And who has a clear conscience? Eat, drink and be thankful!*

(213) *The extensible answer is to try and clear her conscience, to tell her about this uncle.*

Pavyzdžiuose 211 ir 212 kalbama apie *švarią (clear) SAŽINĖ*. Pavyzdyje 213 tiesiogiai neįvardijama purvina SAŽINĖ, tačiau siūloma ją *išsivalyti (to clear)*. Vadinasi, tiek anglų, tiek lietuvių pasaulėvaizdžiuose dominuoja SAŽINĖS vertinimas, kuris pagrįstas šio koncepto išvaizdos ypatybėmis. Jei SAŽINĖ yra *švari* – yra teigiama, jei *purvina* – neigiama.

Reikia pabrėžti, kad anglų kalboje buvo rasta pavyzdžių, kuriuose SAŽINĖ įvardijama kaip konkretūs daiktai, pavyzdžiui, žaislai, pakaba, medžiaga:

(214) *Thought that soon she would have to return to the real world played at her conscience but as always Fernando's lovemaking vanquished such uncertainties from her mind.*

(215) *He felt that his bombing of Germany would hang on his conscience for the rest of his life.*

(216) *The boar's squeals lacerated our conscience.*

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad su SAŽINE galima *žaisti (to play)* (214), ant jos kažką *pakabinti (to hang)* (215) bei *draskyti (to lacerate)* (216).

4.3.1. SAŽINĖ YRA PREKĖ

Konceptualiojoje metaforoje SAŽINĖ YRA PREKĖ lietuvių kalboje ištyškėja pardavinėjamų daiktų savybės, kurios nusakomos veiksmožiais *pirkti* bei *parduoti, išrašyti sąskaitą*:

(217) *Nenupirksit mano sąžinės ir neužčiaupsit man burnos!*

(218) *Kai kam, beje, ji buvo nebeparanki, kai kas nebemokėjo gyventi be parazituojančio patogumo, kurį buvo užtikrinusi parduota sąžinė.*

(219) *Paklusniuosis gali apdovanoti – nupirkdama jų sąžinę.*

(220) *Nors iš to ir gardžiai kvatojasi pardavinėjama sąžinė.*

(221) *Dėl valdžios kėdžių ir sotaus gyvenimo principų bei sąžinės galutinai nepardavusiems buvusios socialdemokratų partijos nariams.*

(222) *Gal ir padeda „Kainos” veikėjų sažinės sąskaitas nutvieksti ta ypatingo tyrumo, griežčiausios atsakomybės spalva.*

Dažniausiai SAŽINĖS konceptas aktualizuojamas kaip labai vertingas, brangus daiktas.

(223) *Ką padarysi, dar turės praeiti laiko, kol sažinė ir gėda atgaus savo vertę, taigi reikšmę žmonių elgsenai, neišskiriant nė žurnalistų.*

(224) *Už darbą dar mokėjo rubliais, bet savo sažinės mes neužstatėm imperijos banke.*

(225) *Viską pragėrėm, - skeryčiojosi Julius, - žmonas, namus, vaikus, bet sažinės ne!*

(226) *Pasak Muzikos akademijos Styginių instrumentų katedros vedėjo profesoriaus Petro Radzevičiaus, Tadas Šernas buvęs sažinės, dorovės grynuolis.*

Pastarieji pavyzdžiai leidžia teigti, kad lietuvių kalboje SAŽINĖ yra itin vertinama, jos žmogus stengiasi neprarasti. Kartais SAŽINĖ net tapatinama su auksu ar kitu brangakmeniu (226).

Anglų kalboje analizuojant konceptualiąją metaforą SAŽINĖ YRA PREKĖ pastebėtas visiškai priešingos ypatybės. Anglų kalboje SAŽINĖ nėra pardavinėjama, ji nėra saugojama, atvirkščiai ji būna *išmėtoma (to scatter)* bei *nuvertinama (to devalue)*:

(227) *<...> bringing your blush to the surface prompt radiance to scatter my better conscience.*

(228) *Remove man's freedom and you dwarf the individual, you devalue his conscience and you demoralise him.*

Negalime pamiršti ir vienos neatskiriamos nuo žmogaus gyvenimo prekės – maisto. Apie SAŽINĖ kaip apie maisto produktą mąstome tik lietuvių kalboje. Tokio tipo metaforose SAŽINĖS konceptas aktualizuojamas kaip produktas, kurį žmogus valgo.

(229) *Žodžiai tarsi pasakyti skambėjo ausyse ir ašaromis sūdė sažinę.*

(230) *Kartu, neskanu, tad jis užpila ant sažinės dar kaušą alaus, murma <...>.*

(231) *Sažinė buvo saldi. Ji tarsi šnabždėjo: miegok, ilsėkis, jau prisikariavai, jau tau visi karai baigėsi, ir niekada neprasidės naujas karas, ir priešų nebus <...>.*

Koncepto aktualizacija dažniausiai pasireiškia nurodant SAŽINĖS skonį. Kaip matome iš pateiktų metaforų SAŽINĖ gali būti *be druskos*, *saldi* arba *karti*. Skonio apibūdinimas vėlgi gali būti tapatinamas su tam tikru vertinimu. Galime teigti, kad jei SAŽINĖS skonis yra geras, ji bus palanki žmogui, o jei ne – priešiška.

4.3.2. SAŽINĖ YRA PASTATAS

Konceptualiojoje metaforoje SAŽINĖ YRA PASTATAS lietuvių kalboje konceptas SAŽINĖ aktualizuojamas nusakant pastato dalis, pavyzdžiui, sienas, slenkstį, duris:

(232) *Galiausiai atsiremiamė į paties sportininko sažinę, nes tie, kurie vartoja draudžiamus preparatus, puikiai suvokia, ką daro.*

(233) *Ar tėvystės naštai dar nepasirengęs? O gal savo sažinės sienų nesugebi paplatinti?*

(234) *Ar sąžinė irgi nebuvo tas slenkstis, kurį peržengęs žmogus tapdavo ne žmogum, tik tiek, kad tai vyko ir tebevyksta nematomai <...>.*

(235) *Nors sąžinės durelės ir tada nebūdavo atveriamos ligi galo, kažkas likdavo anapus.*

Daug dažniau pasitaiko atvejų, kai apie SAŽINĘ mąstoma kaip apie konkretų pastatą, pavyzdžiui, kalėjimą, bažnyčią:

(236) *Savo sąžinės kalinys paaiškina Arijai apie nepavydėtiną jos dukters būklę.*

(237) *<...> vaikštineja priešais tarybinės ambasados langus su plakatu: „Išleiskite Sąžinės kalinius”.*

(238) *Tai seniausias lietuvis sąžinės belaisvis, Gulago keliais brendantis slegiamas 79 metų naštos.*

(239) *Lietuva išgyvens šventę ir atsinaujinimą, kai jos žmonių širdyse skambės sąžinės varpas.*

Anglų kalboje konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA PASTATAS, kurioje SAŽINĖ įvardijama kaip kalėjimas yra viena produktyviausių:

(240) *I am a prisoner of conscience, I am named by Amnesty.*

(241) *there are very few prisoners of conscience in Latin America because they don't put them in prison*

(242) *Orton was the longest serving prisoner of conscience in Africa.*

Lietuvių ir anglų kalbose konceptualiąją metaforą SAŽINĖ YRA PASTAS vienija tai, kad abiejose kalbose SAŽINĖ suvokiama kaip kalėjimas. Tai reiškia, kad SAŽINĖ suprantama tarsi visuomenės nustatytų normų sergėtoja ir jeigu toms normoms subjektas nepaklūsta jis yra uždaromas į SAŽINĖS kalėjimą, kuriame turėtų atpirkti savo bausmes. Gretinamose kalbose specifiška tai, kad lietuvių kalboje kalbant apie SAŽINĘ KAIP PASTATĄ yra nurodomos pastato dalys, o anglų kalboje – ne. Galime daryti prielaidą, kad lietuvių pasaulėvaizdyje yra daugiau įprasta atkreipti dėmesį ne tik į visumą, tam tikro daikto esmę, bet kartu būtina pabrėžti ir detales.

4.3.3. SAŽINĖ YRA MECHANIZMAS

LKŽ *mechanizmas* apibūdinamas kaip „mašinos (arba aparato) įrengimas, jos tarpusavyje susijusių dalių visuma“. Tame pačiame žodyne žodis *mašina* apibrėžiamas taip „mechanizmas, atliekantis kokį nors darbą“ (<http://lkz.lt/startas.htm>). Taigi, konceptualiosios SAŽINĖS metaforos, priskiriamos šiai ištakų sferai, apibūdina SAŽINĘ kaip tam tikrą mašiną, įrenginį turintį variklį, arba mechanizmą. Kaip jau buvo minėta, kiekvienas mechanizmas ar mašina turi ypatybę veikti. Lietuvių kalboje SAŽINĖS konceptas gali *veikti*, tačiau kažkas gali kontroliuoti

jos veikimą *įjungdamas* arba *išjungdamas*. Be to, SAŽINĖ yra tapatinama su transporto priemone, kuri turi ratus ir gali riedėti.

(243) *Gėrio atitikimas žmogiškajai būčiai ir yra tas aukščiausias motyvas, pagal kurį veikia mūsų sąžinė.*

(244) *O nuolanki prostitucija šeimyninėje lovoje? Kur tada mano sąžinė? Išjungiu ją? O gal sąžinė santykiuose su artimaisiais nereikalinga?*

(245) *Sąžinė čia turi būti įjungtama visu garsu.*

(246) *Dėl to, kad jie man, ir ne man vienam, atskleidžia panoramą, kaip jau nuostabiai pamišusi mintis ir trupanti tautinė sąžinė rieda pakalnėn ir kokių atkaklių pastangų turėsime dėti, idant iš vidaus nesupūtų mūsų laisvės kovų moralinis turinys.*

Kaip ir kiekvienas mechanizmas SAŽINĖ gali sugesti, plg.:

(247) *Nesiartinkite prie šio šventojo stalo suteptomis ir sugadintomis sąžinėmis.*

Šios savybės iliustruoja SAŽINĖS priklausomybę nuo žmogaus. Kiekvienas mechanizmas ar mašina yra kuriamas ir valdomas žmogaus. Jie yra kuriami tam, kad palengvintų žmogaus darbą ir veiklą. Tai reiškia, kad lietuvių kalboje SAŽINĖ tapatinama su žmogaus būties dalimi, kuri padeda atlikti tam tikrus veiksmus.

Anglų kalboje konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA MECHANIZMAS yra kur kas retesnė. Dažniausiai SAŽINĖ aktualizuojama kaip *neveikianti (dormant)* mašina, plg.:

(248) *<...> the festivities until the Ghosts of Christmas Past, Present and Future prick his dormant conscience.*

Pateikta medžiaga rodo, kad lietuvių kalboje SAŽINĖ yra neatskiriama žmogaus būties dalis, kuri atlieka mechaninio įrenginio funkcijas, padeda atlikti įvairius darbus. Anglų kalboje SAŽINĖ suprantama kaip išvis neveikiantis mechanizmas. Galbūt lietuviai apbūdindami save kaip daug dirbančią tautą bando palengvinti ir kokybiškiau atlikti nustatytus darbus, todėl naudojami SAŽINĖS KAIP MECHANIZMO pagalba, o anglai yra labiau linkę darbus atlikti savarankiškai.

4.4. SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS

Lietuvių kultūroje gamta vaidina svarbų vaidmenį. Lietuviai nuo seno domėjosi ir labai mylėjo gamtą. Anot Klimkos „ryšys su gamta – pagrindinis lietuvių tautinių papročių ir tradicijų bruožas. Žemdirbio rūpesčiai, o kartu ir pasaulėjauta labai susieta su gamtos reiškiniais. Tūkstantmetė patirtis išmokė pagarbaus santykio su gamta, neardančio tos tūkstančiais ryšių susietos ekosistemos, kurią dvasinėje kultūroje simbolizuoja medis galiūnas.“ (Klimka 2012, http://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/10/292/lietuvis_ir_gamta). Gamta yra labai plati ir daug reiškinų apimanti sistema, todėl remiantis konceptualiųjų metaforų ištakų sritimis ir išanalizuota

medžiaga buvo išskirtos šios konceptualiosios metaforos: SAŽINĖ YRA VANDUO, SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS.

4.4.1. SAŽINĖ YRA VANDUO

Šio tipo konceptualiosiose metaforose SAŽINEI yra suteikiamas vandens pavidalas. LKŽ vanduo – skaidrus bespalvis, ppr. neturintis skonio ir kvapo skystis, vandenilio ir deguonies junginys (H₂O); šio skysčio tam tikras kiekis (<http://lkz.lt/startas.htm>). Lietuvių kalboje konceptualiojoje metaforoje SAŽINĖ YRA VANDUO dažniausiai aktualizuojama vandens ypatybė – *skaidrumas, tyrumas*:

(249) – *Jeigu neduosi priesaikos, pagal Kazachijos BK tavęs laukia 5 metai kalėjimo! – Nors ir 10 metų – už sąžinės tyrumą nebaisu!*

(250) *Aukštųjų, dvasinių vertybių pasaulyje tikrasis džiaugsmas yra tyra sąžinė, per kurią kalba Dievo valia.*

(251) *Manyje dar tyvuliavo lašelis grynos sąžinės, taigi prisėdau šalia mergaitės.*

Kadangi, SAŽINĖ lietuvių pasaulėvaizdyje suvokiama kaip *švarus, tyras* skystis, todėl jos neįmanoma *drumsti*:

(252) *Ar tau naktimis nesivaidena? O ko? Čia jie niekam nedrumsčia sąžinės.*

Vis dėlto, SAŽINĖ lietuvių kalboje ne visada tapatinama su skaidriu, švariu vandeniu. Pasitaiko atvejų, kai apie SAŽINĖ kalbama kaip apie *purviną* skystį:

(253) *<...> šiandien norėtų užberti pelenais ar nuskandinti nešvariame sąžinės šulinyje.*

Lietuvių pasaulėvaizdyje apie SAŽINĖS konceptą neretai kalbama kaip apie jūrą ar dar didesnę vandens telkinį turintį aukštus krantus:

(254) *<...> o sieloje - pamazgos teliūškuoja, atsimušdamos į aukštus sąžinės krantus.*

Vis dėlto lietuviams vanduo niekada per daug nerūpėjo. Vanduo mūsų tautos mituose buvo siejamas su blogiu, pražūtimi, todėl lietuviai, skirtingai nei kitų jūrinių valstybių atstovai, pernelyg ten nesiveržė. Anot Beresnevičiaus „vandenys, vakarai lietuviams irgi yra visų pirma pavojaus vieta. Ir ne šiaip pavojaus nuskęsti ar susidurti su kokia bangžuve. <...> Kaip rodo Vėliaus tyrinėjimai, vandenyse gyvena raganos, tai jų pasaulis; pasakose jos žmones įtraukia ar paima nelaisvėn besimaudant, žvejojant, besiprausiant. Maža to, vanduo – velnio sfera. Vanduo yra mirtį nešanti, baisinga, su velniu susijusi ir bene jo valdoma stichija. Bet dar viena aplinkybė: kai kuriuos vandenį lietuviai laikė šventais, ir ūkinė veikla juose buvo uždrausta. Taigi arba vandenys pavojingi ir velniški, todėl verčiau prie jų nesiartinti, arba jie šventi, ir tada juos supa dar daugiau draudimų“ (Beresnevičius 2002, 88). Lietuviai SAŽINEI priskirdami vandens

požymius leidžia manyti, kad SAŽINĘ lietuvių pasaulėvaizdyje yra siejama su tam tikra mistika, paslaptimi.

Anglų kalbos pavyzdžiuose konceptualiosios metaforos SAŽINĖ YRA VANDUO nebuvo aptikta.

4.4.2. SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS

Konceptualiojoje metaforoje SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS lietuvių kalboje aktualizuojama šalčio ir karščio opozicija. Kalbėdami apie SAŽINĘ lietuviai ją tapatina su oru, kurį apibūdindami dažniausiai vartoja tokius būdvardžius kaip: *šiltas*, *giedras* arba *šaltas*, plg.:

(260) *Kuopos vadas neslėpdamas pasakė, kad darbas sunkus, bet aš klausiausi tų žodžių kaip angelų giesmės: visą taip be galo meiliai šildė apgintos sąžinės šiluma.*

(261) *Bet ką tai reiškia prieš tą erdvę, kurią giedra sąžinė kuria dvasioje ir prieš visą amžinybę!*

(262) *Kartais mąstau, ar čia ne sąžinės šaltis? Nubustų sąžinė, ir ledynai nuo širdies nuslinktų, bet kaip tu ją šiame durnyne pažadinsi, kai tiek žiaurios neteisybės aplinkui.*

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad jei SAŽINĖ susijusi su šiluma, ji kelia teigiamas asociacijas. Šalta SAŽINĖ dažniausiai dominuoja neigiamame kontekste, kur vyrauja melas, neteisybė.

Lietuvių pasaulėvaizdyje dažniausiai šiluma sukelia teigiamas emocijas, nes Lietuvoje dažniausiai vyrauja vėsūs ir šalti orai. Visi nuolat laukia vasaros, kuomet atšyla oras. Žmonėms pakyla nuotaika, jie tampa laimingesni. Taigi, SAŽINĖ kaip ir oras lietuvių kalboje gali turėti ir teigiamą ir neigiamą atspalvius. Kartais SAŽINĖS konceptas tapatinamas su metų laikais. Dažniausiai tai būna *vasara*:

(263) *Grygai ir dabar ten, tolumoj, už apšerkšnijusių Jonijos stogų, už baltos horizonto linijos, tebežydėjo neįprastos sąžinės mitinė vasara, laike sustingusi.*

Labai dažnai apie SAŽINĘ kalbama kaip apie ugnį, kuri *rusena*, *neužgessta*, *kibirkščiuoja*:

(264) *Pasirodo gimdė lagerio viršininko žmona ir viršininkas kreipėsi į kalinius gydytojus, prašydamas atsišaukti tuos, kuriuose dar neužgesęs sąžinės jausmas.*

(265) *Gal sąžinė ir yra tas nūnai prigesęs skolininko jausmas?*

(266) *Šis neparašytas ir neišsiųstas laiškelis gal ir buvo ta sąžinės kibirkštis, įžiebus manyje viltį, jog tu, vienas man likęs visame pasaulyje, gavęs mano laiškus, išteisinsi mane.*

(267) *<...> bet jeigu eina keli, o juo labiau keliolika, tai, išvydę moterį, gatavi į gabalus sudraskyti, sakytum, vieno girtoj širdy dar sąžinės likučiai rusena, o viso pulko širdys staiga į akmenį pavirsta, nieko jie jau nejaučia, niekas jiems nesvarbu <...>.*

Lietuviai nuo seno garbino ugnį. Žmonės ugnį labai brangino, globojo, ji užėmė svarbią vietą kiekvieno gyvenime. Ugnis teikė ne tik šilumą, bet ir atnešdavo laimę, todėl ugnimi buvo būtina rūpintis, t. y. Jai pakloti patalus, duoti nusiprausti. Lietuvių pasaulėvaizdyje SAŽINĖI taip pat priskiriami ugniai būdingi požymiai. Galime teigti, kad SAŽINĖ lietuviui yra labai svarbi. Iš pateiktų pavyzdžių matome, kad SAŽINĖ niekada neužgesa. Tai reiškia, kol SAŽINĖ rusena žmogus gali jaustis saugus bei ramus.

Anglų kalboje konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS nėra būdinga.

Galime daryti išvadą, kad anglų kalboje SAŽINĖ išvis netapatinama su GAMTOS REIŠKINIU, o lietuviams gamta ir jos reiškiniai yra labai reikšmingi jau nuo seniausių laikų. Pasak Čepienės (2014) „Senovės baltai neskyrė savęs nuo aplinkos. Jie jungė gamtos reiškinius su savo būtimi, kurių visumą siejo su dieviškuoju pasauliu, su jo dievybėmis. Žmogų supanti aplinka, gamtos objektai suvokiami kaip realijos, turinčios dangišką prototipą – antgamtinės būtybės, veikiančias transcendentinėje sferoje. Medžiai, akmenys, kalvos, vandens telkiniai ir kiti gamtos objektai nebuvo laikomi šventais, kaip teigiama senuose rašytiniuose šaltiniuose, nes jų sakralumas – tai dieviškųjų galių raiška, nuo kurios priklausė žmogaus būtis.“ (Čepienė 2014, 59). Vadinasi, lietuviai įsivaizduodami SAŽINĖ kaip GAMTOS REIŠKINĮ ne tik tapatina šį konceptą su konkrečiais objektais, bet sieja su tam tikra mistika, paslaptimi, burtais.

4.5. SAŽINĖ YRA AUGALAS

Lietuvių tautosakoje labai dažnai dominuoja augalų motyvai. Yra sukurta daugybė liaudies dainų, kuriose dainuojama apie berželius, liepas, pušis, įvairias gėles ir pan. Vadinasi, jau nuo senų laikų lietuvių kalboje augalų motyvas yra gana dažnas ir populiarus. Kalbėdami apie SAŽINĖS konceptą lietuviai jį taip pat tapatina su augalu. SAŽINĖ gali būti įvardijama kaip išvešėję, netvarkingai išaugę augalai:

(268) *Pagrindinio herojaus išvešėjęs sąžinės jausmas atsimušdavo į neįveikiamą sieną.*

(269) *Ir tai būtų melas, gudriai slepiamas sąžinės brūzgynuose!*

SAŽINĖ gali turėti tik augalui būdingą požymį – šakas:

(270) *Taikiausi į bažnyčios pelytę Zosę, tą sąžinės šakalėlį, tuos kryžmai tarp dviejų akių sudėtus sidabrinius virbalus <...>.*

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad SAŽINĖ dažniausiai tapatinama su plačiai išplitusiais, išvešėjusiais augalais ar sunkiai įveikiamais brūzgynais. Trinkūnas teigia, kad „lietuvių senieji papročiai, liaudies dainos rodo labai senos kultūros tradicijas, kuriose viešpatavo Gyvybės

medžio, žmogaus ir gamtos bendrumo pasaulėjauta“ (Trinkūnas 1992, 169). Tai reiškia, kad lietuviai SAŽINĘ tapatindami su augalais šiam konceptui suteikia gyvybės simbolį, kurį gaubia paslaptis.

Anglų kalboje konceptualiųjų metaforų SAŽINĖ YRA AUGALAS nebuvo rasta.

4.6. Sąžinės leksikografinių definicijų ir konceptualiųjų metaforų atitiktis

Konceptualiųjų metaforų pagalba galime išsiaiškinti kaip tam tikri konceptai aktualizuojami vienos ar kitos kalbos atstovų sąmonėje. Darbe laikomasi nuomonės, kad metaforiniai pasakymai, rinkti iš lietuvių ir anglų kalbų tekstynų, geriausiai atspindi realią kalbos vartoseną. Pavadindami tam tikrą konceptą žodžiu, mes jam suteikiame formą, o norėdami atskleisti koncepto turinį formuojame konceptualiąsias metaforas.

Kiekvienas žodis turi tam tikrą reikšmę, kuri egzistuoja kalbėtojų sąmonėje, bet ne žodynuose. Leksikografiniuose šaltiniuose yra fiksuojama reikšmės definicija, kuri turėtų būti suprantama kaip žodžiu nusakomas mentalinis turinys.

Pažindami įvairius pasaulio daiktus ir reiškinius juos skirstome į kategorijas, grupuojame, remdamiesi požymiais, pagal kuriuos tam tikra daiktų ar reiškinių klasė yra pavadinta. Pagal prototipų teoriją kategorijos į kurias suskirstome pasaulį yra labai skirtingos ir neapibrėžtos, o būdingiausias tos kategorijos narys yra prototipas. Reikia pabrėžti, kad skirtingose kalbose prototipiniai vienos kategorijos atstovai gali skirtis, nes prototipai yra formuojami remiantis geriausiai pažįstama patirtimi. Pavyzdžiui, žvėries prototipas lietuviams gali būti vilkas, bet ne liūtas.

Kuriant žodynus prototipai taip pat užima svarbią vietą, nes „remiantis kalbos kaip specifinės pasaulio konceptualizacijos samprata, manytina, kad aiškinant žodžių reikšmes būtina atsižvelgti į tris aspektus: prototipiškumo, tautiškumo antropocentiškumo“ (Gudavičius 2007, 30).

Atsižvelgdami į prototipiškumo aspektą žodynų sudarinėtojai dažniausiai išskiria bendriausius tam tikro objekto požymius ir jais remdamiesi sukuria reikšmės definiciją. Pavyzdžiui, žodis *paukštis* lietuvių kalbos žodyne apibrėžiamas kaip „plunksnotas, su sparnais, su dviem kojomis, su snapu stuburinis gyvūnas“. Leksikografai išskyrė pagrindinius paukščio išvaizdos požymius ir sukūrė definiciją.

Tačiau kyla klausimas, kaip reikėtų apibrėžti abstraktų objektą, kurį suvokiame ne pojūčiais, o protu, pavyzdžiui, sąžinę. Manoma, kad abstrakčių žodžių reikšmes galima aprašyti kaip tam tikras prototipines situacijas, kuriose dominuoja abstraktas.

Vis dėlto, išnagrinėję žodžių *sąžinė* ir *conscience* reikšmes žodynuose, galime teigti, kad reikšmių definicijos ne visada atitinka prototipines situacijas. Žodynuose atsiskleidė šie pagrindiniai žodžių *sąžinė* ir *conscience* reikšmių požymiai: moralės, dorybės jausmas, žmogaus elgesio reguliatorius, kaltės jausmas, teisingas elgesio būdas. Konceptualiųjų metaforų analizė parodė, kad SAŽINĖS konceptas taip pat susijęs su moralinėmis normomis, tačiau kartu atskleidė, kokiais būdais šis konceptas gali reguliuoti, paveikti žmogaus elgesį.

Be minėtųjų reikšmių lietuvių kalboje žodis *sąžinė* dar apibrėžiama kaip žinojimas, mokėjimas arba susižinojimas. Išanalizavus žodyno pateiktus iliustracinius pavyzdžius nelabai aišku, kodėl *sąžinė* yra aiškinama šiais terminais. Konceptualiųjų metaforų analizėje žinojimo, mokėjimo ir susižinojimo požymių neatsiskleidė.

Nors ir lietuvių kalbos žodyne yra pateikti iliustraciniai pavyzdžiai (*Sąžinės balsas. Sąžinės laisvė. Jį sąžinė graužia.*), tačiau be papildomų paaiškinimų jie žodžiui nesuteikia jokios informacijos. Nagrinėjant lietuvių kalbos metaforinius pasakymus, kuriose atsispindi konceptas SAŽINĖ išryškėjo žodynuose pateikti iliustraciniai pavyzdžiai. Vis dėlto, konceptualiųjų metaforų formavimas ir analizė suteikė žymiai daugiau informacijos apie koncepto SAŽINĖ turinį lietuvių kalboje, nei lietuvių kalbos žodynai.

Konceptualiųjų metaforų analizės metu išryškėjo vertinamasis koncepto SAŽINĖ aspektas bei daugelis kitų požymių, pavyzdžiui, tyra, švari, purvina, mieganti, gyva SAŽINĖ, kurių lietuvių kalbos žodynuose nebuvo aptarta.

Anglų kalbos žodyne skirtingai nei lietuvių kalbos žodyne buvo išskirti ir paaiškinti idiomatiniai pasakymai, pavyzdžiui, *to gave guilty conscience* – jausti, kad elgiuosi neteisingai, negarbingai.

Anglų kalbos žodynuose pateiktos definicijos suteikia daugiau informacijos ir atskleidžia daugiau žodžio *sąžinė* požymių, kurių buvo aptikta ir analizuojant konceptualiąsias metaforas, kuriose atsispindi SAŽINĖS konceptas.

Reikia paminėti, kad abstraktų leksikografinių definicijų formavimas yra labai sudėtingas procesas. Apibūdindami abstrakčius daiktus ir reiškinius leksikografai vartoja abstrakčius terminus ir skaitytojui tampa labai sudėtinga suprasti konkrečią abstraktaus žodžio reikšmę. Leksikografinėse definicijose nelabai apčiuopiamas abstraktaus koncepto turinys, todėl yra žymiai sunkiau išskirti abstrakto požymius lyginant su konkrečiais konceptais. Pavyzdžiui, Lietuvių kalbos žodyne *jūra* (konkretus konceptas) - *dalis žemės paviršiaus vandenu, didelis sūraus vandens plotas*. Remdamiesi pateikta definicija galime išskirti tokius jūros požymius kaip dydis, ryšys su vandenynu, skystis, sūrumas. O *sąžinė* (abstraktas) tame pačiame žodyne – *protinis ir emocinis savo veiksmų įvertinimas pagal istoriškai susiformavusias moralės normas*. Pastaroji definicija neleidžia išskirti jokių konkrečių SAŽINĖS požymių.

Taigi, akivaizdu, kad konceptualiųjų metaforų analizė pateikia žymiai daugiau informacijos apie tam tikrą konceptą, nei tos kalbos žodynai.

4.7 Komunikacinė sąžinės konceptualiųjų metaforų vertė

Svarbią vietą konceptualiųjų metaforų tyrinėjimuose užima metaforų komunikacinis aspektas. Šios koncepcijos pradžia siejama su Steeno pateikta refleksija, kuri prieštarauja Lakoffo ir Johnsono teorijai, kad metaforos realizuojamos perkeltiant vienos srities požymius į kitą. Steenas teigia, kad egzistuoja mentalinės ir kalbos metaforos, todėl kartais metaforos yra nesuvokiamos kaip metaforos. Norėdamas išspręsti šį paradoksą autorius įveda trečią metaforos dimensiją – komunikacinę metaforą. Metafora gali būti pavartojama sąmoningai, kaip tikslinė metafora (*deliberate*), ir nesąmoningai, kaip konvencionali metafora (*nondeliberate*) (Steen 2008, 214). Kiti lingvistai

Steenas išskiria tris metaforų funkcijas: 1) konceptualioji funkcija (mąstymo metafora) – „implikuoja konceptualiuosius modelius toms sąvokoms, kurioms reikalingas bent dalinis netiesioginis supratimas“, įrėminimas (*framing*); 2) lingvistinė funkcija (kalbos metafora) – „užpildo leksines (arba kitas formalias) lakūnas kalbos sistemoje“ – *nominacija*; 3) komunikacinė funkcija (komunikacijos metafora) – „sukuria pasakyme alternatyvią tam tikro referento ar temos perspektyvą“ – *perspektyvos pakeitimas* (Steen 2008, 231).

Kiti lingvistai teigia, kad „novatoriška G. Steeno konceptualiosios metaforos koncepcija koreliuoja su tradiciniu metaforų skirstymu į kalbos ir poetines metaforas. G. Steeno teiginių esmę sudaro tai, kad konceptualiosios metaforos kaip mentalinės schemos gali būti aktualizuojamos šnekos aktuose ir kaip tikslinės metaforos, kurios realizuojamos metaforiškai (kaip palyginimas), ir kaip nesąmoningos, netikslinės, konvencionalios, kurios realizuojamos nemetaforiškai (kaip kategorizacija)“ (Būdvytytė-Gudienė, et.al 2014, 24).

Darbe atlikta konceptualiųjų metaforų analizė parodė, kad SAŽINĖS metaforos gali būti vartojamos ir kaip tikslinės ir kaip konvencionalios. Nustatyti metaforos komunikacinę vertę yra gana sudėtinga ir individualu, nes tai gana neapibrėžta sritis, nėra pateiktos tikslios metodologijos, kuri padėtų nustatyti komunikacinę vertę. Vis dėlto, atrodo, kad didžioji dalis konvencionaliųjų metaforų lietuvių ir anglų kalbose yra pateikta leksikografiniuose šaltiniuose kaip iliustraciniai žodžio *sąžinė* ir *conscience* reikšmės pavyzdžiai. Pavyzdžiui, *Sąžinės graužimas*; *Gryna sąžinė*; *Švari sąžinė*; *Sąžinės balsas*; *Nereikalaukite, kad aš eičiau prieš savo sąžinę*; *Mano sąžinė rami, tai aš ramiai ir miegčiu*; *Žmogus gėrė gėrė, matyt, sąžinė pjovė*; *Sąžinės laisvė*; *Jo sąžinė pabudo*. *What if he got a guilty conscience and brought it back? I could go away again with a clear conscience. Ben was suffering a pang of conscience. The boost to human rights came with the release of prisoners of conscience in Eastern Europe.*

Pastarieji metaforiniai pasakymai t.y. *švari sąžinė (clear conscience)*, *rami sąžinė, sąžinė graužė (pang of conscience)* ir pan. yra visuotinai priimti, įprasti, suprantami. Dažniausiai konvencionaliosios metaforos neturi sinoniminių tiesioginių nominacijų, kurios nusakytų žmogaus būseną, kai jį graužia sąžinė arba sąžinė yra švari ir pan. Konvencionalizuoti metaforiniai pasakymai vartojami ir suvokiami automatiškai.

Tuo tarpu tikslinės komunikacinės metaforos dažniausiai pakeičia įprastus tiesioginius įvardijimus, o šis jų sinonimiškumas yra tikslinių metaforų ekspresyvumo sąlyga. Pavyzdžiui, metaforinio pasakymo *Nors sąžinės dūrelės ir tada nebūdavo atveriamos ligi galo, kažkas likdavo anapus* ekspresyvumo sąlyga yra neįprastas skaitytojui SAŽINĖS koncepto sužadimas, koncepto sutapatinimas su tam tikru uždaru pastatu, kuris turi dūreles, kurias galime atverti arba užverti.

Ir tai būtų melas, gudriai slepiamas sąžinės brūzgynuose! Šio metaforinio pasakymo ekspresyvumo sąlyga – brūzgynų vaizdinys, leidžiantis suvokti SAŽINĖS paslaptį, sudėtingumą.

Kitas pavyzdys *At least Hayling was free to follow the dictates of his large and sometimes cumbersome political conscience.* Ši metafora skaitytojui pateikia papildomą, netikėtą informaciją, kad SAŽINĖ gali būti ne tik sunki, bet ir gremėzdiška (cumbersome). Tai reiškia, žmogus apie SAŽINĘ ima mąstyti kaip apie labai sunkų, daug vietos užimančią daiktą, sukeltą tam tikrą nepatogumą.

Naujai atsirandantys metaforiniai pasakymai – tikslinės komunikacinės metaforos vartojamos nukreipti skaitytojo mąstymą nauju keliu, sukelti netikėtumo jausmą, sužadinti vaizdinius. Be to, tikslinės komunikacinės metaforos atskleidžia dabartinį kalbėtojų požiūrį į pasaulį, to pasaulio daiktų ir reiškinių ryšį. Komunikacinis SAŽINĖS konceptualiųjų metaforų aspektas leidžia į SAŽINĘ pažvelgti iš kitos pusės, sukelti vaizdingumo įspūdį.

IŠVADOS

1. Konceptas suvokiamas kaip mąstymo vienetą, atspindintis mūsų kasdienę patirtį, pažintinę veiklą bei tam tikrą pasaulio sampratą. Konceptų raiška atsispindi leksinėse nominacijose, tačiau didžiausias dėmesys konceptų raiškos tyrinėjimuose paprastai skiriamas konceptualiosioms metaforoms.

2. Žodžiai *sažinė* ir *conscience* leksikografiniuose šaltiniuose siejami su visuomenėje egzistuojančių moralinių normų nuostatomis, doroviniu elgesiu.

3. Dažniausiai SAŽINĖS konceptas lietuvių ir anglų kalbų metaforiniuose pasakymuose aktualizuojamas kaip ŽMOGUS, GYVŪNAS bei DAIKTAS. Tik lietuvių kalboje SAŽINĖS konceptas suprantamas kaip GAMTOS REIŠKINYS ir AUGALAS.

4. Konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA ŽMOGUS būdinga abiems kalboms. Į ŽMOGŲ kaip ištakos sritį galima žiūrėti kaip į FIZINĘ BŪTYBĘ, PSICHINĘ BŪTYBĘ, VISUOMENINĘ BŪTYBĘ.

5. Konceptualiosios metaforos SAŽINĖ YRA FIZINĖ BŪTYBĖ analizė parodė, kad abiejose kalbose SAŽINEI priskiriami ligos ir veikiančio žmogaus požymiai. SAŽINĖS – LIGOS aktualizacija lietuvių ir anglų kalbose skiriasi: lietuvių kalboje SAŽINĖ yra tapatinama su ligoniu, o anglų kalbose su pasveikimu. Lietuvių kalboje žymiai dažniau nei anglų kalboje apie SAŽINĘ mąstoma kaip apie atskirus kūno organus bei kūną, kuris gyvena ir miršta, miega bei gali pabusti.

6. Gretinamose kalbose konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA PSICHINĖ BŪTYBĖ yra ypač produktyvi. Abiejose kalbose SAŽINEI priskiriami mąstančios būtybės požymiai, tokie kaip charakterio ypatybės, kalba, noras daryti įtaka, dominuoti.

7. Konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA VISUOMENINĖ BŪTYBĖ būdinga abiejų kalbų pasaulėvaizdžiams. Lietuvių kalboje SAŽINEI dažniausiai priskiriami šeimos nario, nusikaltimo aukos, dirbančio ir besimokančio žmogaus savybės, o anglų kalboje dažniausiai SAŽINĖ suvokiama kaip visuomenė arba konfliktinės situacijos dalyvis.

8. Abiejų gretinamų kalbų pasaulėvaizdžiuose konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA GYVŪNAS aktualizuoja laukinio, grėsmę keliančio gyvūno ypatybes.

9. Gretinamose kalbose konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA DAIKTAS aktualizuojama variantais SAŽINĖ YRA PREKĖ, SAŽINĖ YRA PASTATAS, SAŽINĖ YRA MECHANIZMAS.

10. Lietuvių kalboje SAŽINĖ tapatinama su labai vertingu, brangiu daiktu, o anglų kalboje ji nėra pernelyg vertinama. Abiejose kalbose apie SAŽINĘ dažniausiai mąstoma kaip apie kalėjimą. Lietuvių kalboje SAŽINEI priskiriamos atskiros pastato dalys, pavyzdžiui, durys, sienos.

MECHANIZMO metafora žymiai produktyvesnė yra lietuvių kalboje, lietuvių pasaulėvaizdyje SAŽINĖ pasižymi veikiančios mašinos ar mechanizmo savybėmis, kurias gali kontroliuoti žmogus.

11. Konceptualioji metafora SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS yra būdinga tik lietuvių kalbai. Tas pats pasakytina ir apie metaforą SAŽINĖ YRA AUGALAS.

12. Sąžinės leksikografinės definicijas sudėtinga palyginti su konceptualiųjų metaforų aktualizuojamais požymiais. Abiejų kalbų leksikografiniuose šaltiniuose sąžinė paprastai apibrėžiama tik kaip moralės norma, jose nėra pateiktų vertinimo aspektų bei kitų požymių, kurie išryškėjo analizuojant konceptualiąsias metaforas

13. Žodynuose paprastai definicijų iliustraciniai pavyzdžiai koreliuoja su įprastais konvencionaliais metaforiniais pasakymais. Realioje kalbos vartosenoje metaforinių pasakymų komunikacinė vertė yra žymiai ryškesnė, išraiškingesnė ir vaizdingesnė.

14. Lietuvių kalbos metaforiniuose pasakymuose SAŽINĖS konceptas aktualizuojamas daug įvairiau, nurodant daugiau požymių negu anglų kalboje.

LITERATŪRA

1. Alverson H., *Semantics and Experience: Universal Metaphors of Time in English, Mandarin, Hindi, and Sesotho*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994.
2. Barauskaitė J., Čepaitienė G., Mikulėnienė D., Pabrėža J., Petkevičienė R. *Lietuvių kalba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
3. Beresnevičius G., *Ant laiko ašmenų: esė rinkinys*. Vilnius: Aidai, 2002
4. Būdvytytė-Gudienė A., Gudavičius A., Jurgaitis N., Papaurėlytė-Klovienė S., Toleikienė R., *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse: konceptualiųjų metaforų žodynas*. Vilnius: UAB „BMK leidykla“, 2014.
5. *Collins Cobuild English Dictionary* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2015m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> >
6. Čepienė I., KAI KURIE MITINĖS PASAULĖKŪROS ASPEKTAI LIETUVIŲ TRADICINĖJE KULTŪROJE. *Geografija ir edukacija: mokslo almanachas (2)*, Vilnius: Lietuvos Edukologijos Universitetas, 2014.
7. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2015 vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: < <http://dz.lki.lt/> >
8. Drotvinas V., *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1987.
9. Gudavičius A., *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
10. Gudavičius A., *Etnolingvistika (tauta kalboje)*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2009.
11. Gudavičius A., Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. *Res humanitariae X*, 2011, p. 108-117.
12. Yu N., Metaphorical expressions of anger and happiness in English and Chinese. *Metaphor and Symbolic Activity 10*, 1995, p. 59-92.
13. Jakaitienė E., *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
14. Klimka L., *Lietuvis ir gamta*, 2002. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2015 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/10/292/lietuvis_ir_gamta >
15. Kövecses Z., *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
16. Kövecses Z., Conceptual metaphor theory. Some criticisms and alternative proposals. *Annual Review of Cognitive Linguistics 6*, 2008, p. 168-184.

17. *Laisvoji enciklopedija Vikipedija* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2014 m. gruodžio 14 d.]. Prieiga per internetą: < https://lt.wikipedia.org/wiki/Pagrindinis_puslapis >
18. Lakoff G., Johnson M., *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, 1980.
19. Lakoff G., Kovecses Z., The cognitive model of anger inherent in American English. *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, p. 195-222
20. Lakoff G., Turner M., *More than Cool Reason*. The University of Chicago Press, 1989.
21. *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2015 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.lkz.lt> >
22. Marcinkevičienė R., *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010.
23. *Merriam-Webster: Dictionary and Thesaurus* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2015 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.merriam-webster.com/> >
24. Mikulskas R., 2009: Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos. In: Judžentis, A. *Kalba ir žmonės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 39-80.
25. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
26. Papaurėlytė S., Kai kurios liūdesio koncepto raiškos ypatybės lietuvių kalboje. *Acta linguistica Lithuanica*, 2003, p. 105-118.
27. Papaurėlytė S., Kai kurie koncepto LAISVĖ bruožai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis, T. 16*, 2013, p. 222-231.
28. Papaurėlytė-Klovienė S., Probleminiai konceptualiosios metaforos EMOCINĖ BŪSENA yra ASMUO atvejai. *Žmogus ir žodis*, 2005 p. 43-47
29. Papaurėlytė-Klovienė S., Lingvistinės kultūrologijos bruožai. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
30. Paškus A., *Sąžinė psichologiniu požiūriu*. Chicago: „Draugo“ spaustuvė, 1991.
31. Paulauskas J., *Sisteminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1995.
32. Pruskus V., Išsilavinimas kaip vertybė: mokinių, mokytojų ir tėvų požiūris. *Santalka*. Edukologija, T.16, Nr.4, 2008, p.68-78.
33. Steen G., The Paradox of Metaphor: Why We Need a Three-Dimensional Model of Metaphor. *Metaphor and Symbol 23: 4*, 2008, p. 213-241.
34. Sweetser E., *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1990.

35. *The Chambers Dictionary* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2015 m. kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.chambers.co.uk/> >
36. Trinkūnas J., Vainiko simbolika baltų kultūroje. *Senovės baltų simboliai*. Vilnius: Academia, 1992.
37. Wierzbicka A., *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Šaltiniai:

1. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2015 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://donelaitis.vdu.lt/>>
2. *British National Corpus* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2015 m. vasario 20 d.]. Prieiga per internetą: < <http://corpus.byu.edu/bnc/> >

SUMMARY

The representatives of cognitive linguistics assume that language cannot exist on its own, it is a part of our thought. Cognitive linguistics changed the conception of some phenomena such as the meaning of the word, metaphor and the concept (the main unit of the thought) was brought to the fore.

In language concepts are expressed by words, combinations of words and phraseological units. The research of concepts is very important for displaying how the people of one language perceive and appreciate the world and its phenomena. A lot of attention is paid to abstract concepts because language is the fundamental instrument of the recognition of concepts. The essence of abstract concepts is reflected in texts but the main feature of the concept is reflected in conceptual metaphor too.

The present Master Thesis focuses on the investigation of CONSCIENCE concept expressions in the Lithuanian and English languages, highlighting and comparing its similarities and differences. The research material is the examples from fiction and journalistic texts from The Corpus of The Contemporary Lithuanian Language (Vytautas Magnus University) (<http://tekstynas.vdu.lt>) and British National Corpus (<http://corpus.byu.edu/bnc/>).

The Master's Thesis consists of an Introduction, The Theoretical part, The Practical part, Conclusions, References, Summary in English and Lithuanian.

The first theoretical chapter deals with the basic principles of concept in contemporary linguistics, the second chapter discusses particularities of concepts' linguistic expressions, the third chapter presents the content of the word *sažinė* and *conscience* in lexicographical sources. The practical part is designed for the analyses of conceptual metaphor according to the source domain of conceptual metaphor: SAŽINĖ YRA ŽMOGUS, SAŽINĖ YRA GYVŪNAS, SAŽINĖ YRA DAIKTAS, SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS, SAŽINĖ YRA AUGALAS. In this part the conformity between lexicographical definition of conscience and conceptual metaphor is discussed. Furthermore, the value of communication in conceptual metaphor of CONSCIENCE is also presented.

The findings reveal that the expression of concept CONSCIENCE is more productive in Lithuanian than in the English language. It means that the concept of conscience in the Lithuanian world-view is more important and cultural specific than in the English world-view.

SANTRAUKA

Kognityvinės lingvistikos atstovai pabrėžia, kad kalba negali egzistuoti pati sau, kad ji yra neatsiejama nuo mąstymo. Šios gana naujos koncepcijos įsivyravimas kalbotyroje pakeitė kai kurių kalbos reiškinių sampratą, pavyzdžiui, žodžio reikšmės, metaforos, į pirmą vietą iškėlė koncepto kaip pagrindinio mąstymo vienteto sąvoką.

Kalboje konceptai reiškiami žodžiais, žodžių junginiais, frazeologizmais. Konceptų raiškos tyrinėjimai svarbūs norint atskleisti, kaip ta kalba kalbančioje visuomenėje suprantamas pasaulis, kaip vertinami jo reiškiniai. Ypač daug dėmesio skiriama abstraktiems konceptams, nes kalba yra esminis jų pažinimo instrumentas. Abstrakčių konceptų turinys atsispindi tekstuose, tačiau esmingi koncepto bruožai atsiskleidžia ir konceptualiosiose metaforose.

Šiame magistro darbe tiriama SAŽINĖS koncepto raiška lietuvių ir anglų kalbose, išskiriant koncepto panašumus bei skirtumus. Tyrimo medžiaga – grožinės ir publicistikos tekstų pavyzdžiai, išrinkti iš Vytauto Didžiojo universiteto dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (adresas internete: <http://donelaitis.vdu.lt>) ir nacionalinio anglų kalbos tekstyno (British National Corpus)) (adresas internete: <http://corpus.byu.edu/bnc/>).

Magistro darbą sudaro: Įvadas, Teorinė dalis, Praktinė dalis, Išvados, Literatūra, Summary ir Santrauka.

Pirmajame teorinės dalies skyriuje aptariama koncepto samprata šiuolaikinėje kalbotyroje, antrajame skyriuje aptariami konceptų kalbinės raiškos ypatumai; trečiajame pateikiamas žodžių *sąžinė* ir *conscience* turinys leksikografiniuose šaltiniuose. Praktinė dalis skirta konceptualiųjų metaforų analizei, remiantis konceptualiųjų metaforų ištakos sritimis: SAŽINĖ YRA ŽMOGUS, SAŽINĖ YRA GYVŪNAS, SAŽINĖ YRA DAIKTAS, SAŽINĖ YRA GAMTOS REIŠKINYS, SAŽINĖ YRA AUGALAS. Aptariama sąžinės leksikografinių definicijų ir konceptualiųjų metaforų atitiktis bei komunikacinė SAŽINĖS konceptualiųjų metaforų vertė.

Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad SAŽINĖS koncepto raiška yra žymiai produktyvesnė lietuvių kalboje nei anglų kalboje. Tai reiškia, kad lietuvių pasaulėvaizdyje SAŽINĖS konceptas užima reikšmingesnę vietą ir yra kultūriškai specifiškesnis lyginant su anglų kalba.